

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ГУРДЖІ ЮЛІЯ ОЛЕКСІЇВНА

УДК 343.12

**ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ОСОБИ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ:
ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ**

Спеціальність 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор
АЛЕНІН Юрій Павлович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри кримінального процесу

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України,
Заслужений діяч науки України
КОНОВАЛОВА Віолетта Омелянівна,
Національна юридична академія України імені
Ярослава Мудрого, професор кафедри
криміналістики;

доктор юридичних наук, професор
ШУМИЛО Микола Єгорович,
Університет економіки і права “Крок”,
проректор з наукової роботи;

доктор юридичних наук, професор
СТАХІВСЬКИЙ Сергій Миколайович,
Київський національний університет
внутрішніх
справ, начальник кафедри кримінального
процесу

Захист відбудеться 23 листопада 2007 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2

Автореферат розісланий 19 жовтня 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Музиченко П.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми зумовлена потребами практики реформування кримінального судочинства в сучасній Україні та завданнями розвитку кримінально-процесуального законодавства. Вагомим аспектом актуальності дисертаційної теми виступає також необхідність оновлення галузевої методологічної бази, у тому числі формування - з урахуванням сучасних течій в теорії права - методологічної платформи дослідження правозахисних галузевих відносин, тобто методологічних питань проблематики дослідження правового захисту особи у кримінальному судочинстві.

Режим правової захищеності особи у сфері кримінального правосуддя - одна з найважливіших цілей галузевого процесуально-правового регулювання. Його створення й укріплення передбачають систему засобів, які забезпечували б правозахисну діяльність правозастосовувача в кримінальному судочинстві, формування і реалізацію активної правової позиції учасника кримінального процесу. Ці засоби повинні забезпечувати і правову захищеність кримінально-процесуального простору в цілому, а точніше - його соціальне призначення, яке розглядається в контексті концепції конфліктного призначення права.

Між тим, проблематика правової захищеності особи, кримінально-процесуальних засобів забезпечення її прав і законних інтересів розглядалася, переважно, в контексті питань про процесуально-правове становище суб'єкта процесу кримінального судочинства, а також в аспекті окремих галузевих інститутів і конкретних наукових проблем. Окремі питання цієї проблеми неодноразово були предметом досліджень багатьох українських вчених і практиків: Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, М.Л. Баженова, Л.О. Богословської, В.Д. Бринцева, Т.В. Варфоломеєвої, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, О.В. Капліної, В.О. Коновалової, В.І. Мариніва, І.Є. Марочкіна, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, Н.В. Сібільової, М.І. Сірого, П.М. Рабіновича, А.Л. Ривліна, І.В. Тиричева, А.Р. Туманянц, Ю.В. Хоматова, Г.І. Чангулі, В.Ю. Шепітька, В.П. Шибіка, Ю.П. Яновича та ін., а також вчених і практиків інших країн СНД: В.П. Божева, В.А. Бойкова, М.В. Вітрука, Т.М. Добровольської, Л.Д. Кокорева, В.М. Корнукова, Е.Ф. Куцовой, О.М. Ларіна, О.О. Лукашевої, П.А. Лупинської, Є.Г. Мартинчика, В.С. Нерсисянца, І.Л. Петрухіна, М.М. Полянського, В.М. Савицького, М.С. Строговича та ін. Проте значна репрезентативність наукового апарату не застрахувала проблематику правового захисту особи в кримінальному процесі від полемичності і дискусійності, які, багато в чому є результатом постійно відновлюваної дослідницької схеми, спрямованої скоріше на освоєння змісту, ніж системності кримінально-процесуального правозахисного механізму та інструментарію.

Крім того, необхідність звернення до питань теорії і методології правової захищеності особи в кримінальному процесі викликана тенденцією у вітчизняній кримінально-процесуальній науці, сутність якої полягає в намірах змінити обриси всього кримінального судочинства, в перетворенні його із засобу досягнення державних інтересів на інструмент налагодження соціально-правового конфлікту,

в оновленні соціальної сутності кримінального правосуддя. Репресивно-пошукові риси кримінального судочинства, які долаються національним законодавцем, замінюються властивостями змагальності процесу. Процедура досягнення окремих кримінально-процесуальних цілей набуває характеру діалогічності. Закономірним наслідком цих процесів є динаміка галузевих юридичних засобів. Їх розвиток здійснюється в рамках системних трансформаційних процесів в українській державі на фоні оновлення наукового і професійного правоусвідомлення. Вирішення завдань науково-практичного характеру, які виникають, передбачає одночасну роботу у напрямку методологічного забезпечення галузевих (кримінально-процесуальних) досліджень з правозахисної проблематики а з іншого, - підвищену увагу до неюридичних засобів, механізмів, які виступають повноправними способами досягнення цілей правового характеру. Результатом подібного синтезу пізнавальних задач є комплексний міждисциплінарний підхід до вивчення не тільки методологічного забезпечення у його оновленій формі, але й до вивчення засобів, які забезпечують правову захищеність особи у традиційному вигляді правозастосування процесу - кримінальному судочинстві. Одночасно з оновленням методології правозахисних галузевих досліджень, у контексті актуальності дисертаційної проблематики, необхідно розглядати питання стратегії розвитку відповідного нормативного забезпечення.

Таким чином, у ході аналізу стану наукової розробки теми виявилось, що ціла низка питань теоретико-правового й галузевого (кримінально-процесуального) характеру у вітчизняній юридичній науці досліджені недостатньо. Іншими словами в сучасній юридичній літературі системне та комплексне дослідження, яке відображало б проблематику методологічного забезпечення сучасних кримінально-процесуальних досліджень правозахисної проблематики в галузі кримінально-процесуального права відсутнє.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема докторської дисертації обговорена на засіданні кафедри кримінального процесу Одеської національної юридичної академії та затверджена на засіданні вченої ради Одеської національної юридичної академії від 08.07.2002 р., протокол № 9 (уточнена на засіданні вченої ради Одеської національної юридичної академії 28.03.2007 р., протокол № 5).

Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до напрямків, визначених Комплексною програмою профілактики злочинності на 2001-2005 рр., яка затверджена Указом Президента України від 25.12.2000 р. № 1376/2000. Проблема дослідження є складовою частиною загальної наукової теми, що виконується в ОНЮА “Правові проблеми становлення і розвитку сучасної Української держави” (номер державної реєстрації 01015001195), а також складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу ОНЮА по темі “Проблеми ефективності кримінально-процесуального законодавства у сфері боротьби зі злочинністю та охорони прав особистості в умовах формування правової держави” на 2001 - 2005 рр. та на 2006 - 2011 рр.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягала в тому, щоб сформуванати авторське бачення ключових перспективних напрямків дослідження кримінально-процесуального механізму захисту прав особи в умовах оновлення методології юриспруденції і теорії кримінально-процесуального права. Методологічний акцент при цьому ставився на синтезі правової захищеності особи в кримінальному судочинстві з концепцією циклічності правозастовчого процесу і забезпечення його стадій належними галузевими процесуально-правовими засобами. Для досягнення цієї мети ставилися і вирішувалися такі задачі:

розкрити генезис ідеї гарантій прав і законних інтересів особи як правового феномена; основний акцент при цьому було зроблено на філософсько-правовому спадкові українських мислителів, який відображає процеси становлення і розвитку ідеї прав людини;

виявити і проаналізувати основні способи наукового освоєння гарантій прав і законних інтересів особи як самостійного фрагменту правової реальності; особлива увага приділялася тим загальноправовим і галузевим (кримінально-процесуальним) категоріям і поняттям, які виступають основними науковими засобами пізнання гарантій прав особи у їх статичній та динамічній. Окрема задача, яка вирішувалася у роботі - адаптація системного підходу та теорії класифікування стосовно досліджуваної кримінально-процесуальної проблематики;

виявити самостійне пізнавальне значення поняття правової захищеності особи для освоєння системи гарантій прав особи в кримінальному судочинстві; розглянути механізм формування і засоби забезпечення режиму правової захищеності як в теоретичному, так і в кримінально-процесуальному аспектах;

в рамках сформульованого автором підходу, повніше відображаючого функціональні властивості гарантій прав особи в кримінальному судочинстві, - правова захищеність особи є результатом оптимального нормативно-правового забезпечення етапів кримінально-процесуального правозастосування правозахисного характеру, - розглянуто теоретичні питання правового регулювання у сфері кримінально-процесуального захисту особи, у тому числі, розкрито методологічне значення загальноправової і, відповідно, галузевої (кримінально-процесуальної) категорії механізму правового (кримінально-процесуального) регулювання для освоєння гарантій прав особи в кримінальному судочинстві, надати характеристику структури механізму кримінально-процесуального регулювання;

розглянути основні тенденції розвитку методологічних засобів вивчення правозахисної проблематики у вітчизняному кримінально-процесуальному праві. Виявити особливе значення праворозуміння в галузевих (кримінально-процесуальних) дослідженнях, пов'язаних з правовим становищем особи у сфері кримінального правосуддя.

Об'єктом дослідження є науково-дослідна діяльність вітчизняних та іноземних вчених щодо пізнавальних засобів дослідження гарантій прав та законних інтересів особи в теоретико-прикладному аспекті, тобто в теорії права та в науці кримінально-процесуального права. Самостійним об'єктом виступає

також наукова діяльність вчених в її міжгалузевому аспекті стосовно дослідження методологічних проблем та питань сучасної проблематики правозахисних правовідносин в теорії права та кримінальному судочинстві.

Предметом дослідження виступають понятійно-категоріальний апарат щодо теоретико-прикладного дослідження правового захисту особи в сучасному кримінальному судочинстві, а також безпосередньо самі дослідження, тобто дослідницька практика стосовно гарантій прав та законних інтересів особи у теорії права, кримінально-процесуальному праві, зокрема, тенденції у розвитку методологи дослідження правового захисту особи у сфері кримінального правосуддя в Україні.

Методологічну основу дослідження складає сукупність дослідницьких методів сучасної теорії пізнання, заснованих на філософії діалектичного розвитку загальнолюдських цінностей. Методологія роботи ґрунтується на загальних і спеціальних методах пізнання. Зокрема, методологічну базу дисертації склали мегапринцип додатковості, системний підхід, метод структурно-функціонального аналізу, метод сходження від абстрактного до конкретного, гіпотетико-дедуктивний метод, аналіз і синтез. Зокрема, системний підхід і метод структурно-функціонального аналізу, як невід'ємна методологічна частина безпосередньо застосовувався при розгляді проблематики змістовно-функціонального і прогностичного аспектів буття гарантій прав і законних інтересів особи в загальнотеоретичному і галузевому (кримінально-процесуальному) аспектах. На основі цих методологічних засобів були виявлені і сформульовані зміст гарантій прав особи і правових засобів забезпечення правового захисту особи в кримінальному судочинстві, подана їх функціональна і прогностична характеристика. При цьому розгляд проблематики, який здійснювався в рамках системного підходу і структурно-функціонального методу, відбувався з урахуванням зовнішніх і внутрішніх системно-структурних зв'язків правового феномена, що вивчається. Враховувалася встроєність системи гарантій прав особи в системі більш вищою порядку — кримінального судочинства і загальнотеоретичного механізму правового захисту особи. Метод сходження від абстрактного до конкретного і гіпотетикодедуктивний метод застосовувалися по-перше, при розробці прикладного розуміння змісту системного підходу і відповідного понятійно-категоріального апарату кримінально-процесуального методологічного контексту, по-друге, при формуванні конкретного кримінально-процесуального розуміння загальнотеоретичного поняття механізму правового регулювання, тобто формулювання поняття правового захисту особи в кримінальному судочинстві. Методи аналізу і синтезу застосовувались при вивченні науково-дослідної бази загальнотеоретичного і кримінально-процесуального профілів з метою виявлення предметного і функціонального змісту основних понять і категорій, якими оперує автор при подальшому розгляді проблематики методологічного забезпечення кримінально-процесуальних правозахисних правовідносин. Принцип додатковості як загальнонауковий методологічний мегазасіб дозволив притягнути всі вищезазначені пізнавальні засоби в межах і аспекті необхідності кожного з них для вирішення окремих

конкретних науково-дослідних задач. Крім того, на принцип додатковості покладено самостійне методологічне значення при дослідженні проблематики оновлення понятійно-категорійного апарату загальнотеоретичного і кримінально-процесуального характеру, а також при вивченні методологічного аспекту теорії правового захисту особи в кримінальному судочинстві.

Теоретичною основою дисертації є праці як вітчизняних авторів (у тому числі вчених колишнього СРСР), так і роботи іноземних дослідників правозахисної проблематики. У роботі використана література із загальної філософії, соціології, загальної теорії права та держави, конституційного права, теорії кримінально-процесуального права. У порівняльному аспекті досліджено понятійно-категоріальний апарат загально-правової та галузевої (кримінально-процесуальної) проблематики правового захисту особи у кримінальному судочинстві. Нормативною базою дисертації є положення Конституції України, а також конституцій держав - членів СНД, чинне кримінально-процесуальне законодавство України, проекти нового Кримінально-процесуального кодексу України. Були використані також підсумки опитувань 210 осіб, які визнані у кримінальних справах потерпілими, а також жертв злочинів.

Дисертаційне дослідження здійснювалося упродовж двох взаємопов'язаних етапів за двома основними напрямками на першому етапі визначалися вихідні позиції дослідження, обґрунтовувалася актуальність досліджуваної проблеми, вивчався сучасний стан науково-дослідної роботи з правозахисної тематики та проблематики гарантій прав та законних інтересів особи у загальній теорії права та теорії кримінально-процесуального права на другому етапі узагальнювався теоретичний матеріал, проводилася апробація запропонованої структури та методологічної бази роботи, формувалися основні ідеї та підходи щодо вирішення поставлених завдань дисертаційного дослідження, розроблялися шляхи впровадження в науково-дослідну практику теоретико-правових та методологічних рекомендацій щодо дослідження правового захисту особи у кримінальному судочинстві України.

Наукова новизна одержаних результатів значною мірою визначена самою постановкою проблеми в темі дисертації, відповідно до якої вперше в Україні на монографічному рівні здійснено єдине і наскрізне дослідження основних загальнотеоретичних та кримінально-процесуальних питань методологічного забезпечення та методологічного оновлення вже існуючого понятійно-категоріального апарату загальнотеоретичної та кримінально-процесуальної проблематики правового захисту особи в окремій формі юрисдикційного процесу - кримінальному судочинстві. Обраний комплексний міжгалузевий підхід до вивчення проблематики дисертаційної теми дозволив висунути ряд нових концептуальних у теоретико-методологічному аспекті та важливих у юридичній практиці положень, серед яких є такі:

в генезисі ідеї гарантій прав особи проглядається провідна роль натурально-правової доктрини, концепції пріоритету прав и свобод людини, уперше обґрунтовано, що методологічними засобами аналізу змісту системи гарантій прав і законних інтересів особи є, насамперед, дослідницькі схеми

“поняття гарантій прав особи” і “класифікація гарантій прав особи”; перспектива формування галузевої (кримінально-процесуальної) сутнісної класифікації гарантій прав особи пов'язується з однією з основних робочих властивостей гарантії як такої - здатністю забезпечувати невідворотність настання юридичних наслідків у випадку порушення конкретного суб'єктивного права і законного інтересу, а також здатністю забезпечувати відновлення правової ситуації до необхідного стану; в основу подібного роду (каузальної) класифікації покладено закономірний зв'язок між якісною характеристикою предмету порушення, самим кримінально-процесуальним порушенням і юридичним наслідком;

підкреслено особливе місце в структурній характеристиці системи гарантій прав особи, яке займає категорія “правовий статус” як самостійний пізнавальний засіб для виявлення правового стану особи;

вперше визначено, що методологічним засобом аналізу функціональної (динамічної) характеристики системи гарантій прав особи служать дослідницькі схеми, які вибудовуються на основі категорії “механізм” (механізм правового регулювання, механізм правового захисту, механізм захисту прав, механізм забезпечення реалізації прав тощо); також особлива роль відводиться категорії “мета” - ключовій характеристиці функціональних якостей правових об'єктів; самостійне значення у функціональній характеристиці системи гарантій прав особи відводиться принципам (правовим принципам і принципам права); особливе місце належить принципам правового захисту;

виявлено також супутнє призначення засобів правового захисту особи в кримінальному процесі - забезпечити правову захищеність кримінально-процесуального простору, точніше його соціального призначення, яке розглядається в контексті конфліктного призначення права;

вперше отримало обґрунтування положення, стосовно того, що досягнення правозахисних цілей в кримінальному судочинстві здійснюється за допомогою комплексу юридичних засобів, зокрема: засобів, які забезпечують дію судочинства, процесуальної форми в цілому в якості правозахисного механізму, соціально прийняттого способу вирішення кримінально-правового конфлікту; засобів, які забезпечують дію механізму правового захисту як однієї з основних задач кримінального судочинства; засобів, які забезпечують дію механізму захисту як однієї з основних кримінально-процесуальних функцій;

вперше обґрунтовано, що подолання накресленого екстенсивного шляху розвитку системи гарантій прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві, механічного включення нових інститутів в уже наявну структуру гарантій можливе лише із залученням базових положень системного підходу, які є методологічним орієнтиром для виявлення напрямів динаміки всієї системи гарантій прав особи в цілому і якісних, кількісних змін системи, зокрема;

вперше дістало обґрунтування положення про те, що методологія дослідження системи гарантій прав особи, засобів забезпечення правової захищеності особи в кримінальному процесі передбачає самостійне значення аксіологічного, інструментального і антропологічного підходів до вивчення відповідних юридичних засобів; особлива роль відводиться поняттю “механізм

правового регулювання” у його прикладній модифікації, яка обирається як провідна дослідницька схема вивчення галузевого (кримінально-процесуального) системного правового об'єкта - гарантій прав и законних інтересів особи;

вперше визначено та обґрунтовано роль та провідне місце у формуванні світоглядної складової методології вивчення правозахисної проблематики в кримінально-процесуальному праві, яке відводиться феномену праворозуміння.

Практичне значення одержаних результатів дослідження пов'язується з питаннями теоретичного і методологічного забезпечення дослідницької роботи у сфері галузевої (кримінально-процесуальної) правозахисної тематики, а також вивчення: питань кримінально-процесуального захисту особи, теорії і практики формування, функціонування механізму правового захисту особи в кримінальному судочинстві, критеріїв та умов ефективності процесуально-правових засобів, які формують галузевий правозахисний інструментарій. Особлива роль окремих результатів вбачається в освітньому процесі, пов'язаному з формуванням громадянської позиції майбутніх правозастосовувачів у сфері кримінального правосуддя.

Сформульовані та обґрунтовані теоретичні положення, висновки і пропозиції можуть бути використані при розробці проекту Кримінально-процесуального кодексу України та інших нормативних актів, при підготовці відповідних науково-практичних посібників, розділів підручників, методичних вказівок; у навчальному процесі, де положення та висновки роботи можуть використовуватися під час викладання курсів “Кримінальний процес України”, “Методологія кримінально-процесуального права”, спецкурсів.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконане здобувачкою самостійно. У співавторстві опубліковано дві наукові статті, до яких здобувачкою підібрані матеріали та викладено власну позицію щодо гарантій прав особи у кримінальному процесі.

Апробація результатів дисертації. Дисертація підготовлена на кафедрі кримінального процесу Одеської національної юридичної академії, представлена і обговорена на міжкафедральному семінарі кафедр кримінального процесу, криміналістики, схвалена ними і рекомендована до захисту.

Основні теоретичні положення і пропозиції, які містяться в дисертації, неодноразово доповідалися і обговорювалися на науково-практичних конференціях, зокрема на міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів” (м. Одеса, 2000 р.), на науково-практичній конференції “Становлення правової держави в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання” (м. Запоріжжя, 2000 р.), на науково-методичній конференції “Проблеми вищої юридичної освіти в Україні” (м. Харків, 2001 р.), на науково-практичній конференції “Становлення і розвиток правової системи України” (м. Київ, 2002 р.), на науково-практичній конференції “Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні” (м. Львів, 2003 р.), на 4-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА (м. Одеса, 2001 р.), на 5-й звітній науковій конференції професорсько-

викладацького складу ОНЮА (м. Одеса, 2002 р.), на 6-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА (м. Одеса, 2003 р.), на 7-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА (м. Одеса, 2004 р.), на 8-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА (м. Одеса, 2005 р.), на 9-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА (м. Одеса, 2006 р.), на 4-й Всеукраїнській науковій конференції молодих науковців, аспірантів і студентів “Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави” (м. Одеса, 2006 р.), на 10-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА (м. Одеса, 2007 р.).

Публікації. Основні висновки та результати дослідження містяться у 26 наукових публікаціях, 2 з яких - монографії, 2 - матеріали конференцій, 22 - наукові статті опубліковані у фахових виданнях, затверджених переліком ВАК України.

Структура дисертації обумовлена метою та предметом дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, які налічують п'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 463 найменувань. Повний обсяг дисертації складає 486 сторінок, безпосередньо текст дисертації становить 442 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** у стислій формі розглянуто питання актуалізації проблематики правового захисту особи в сучасному кримінальному процесі України; охарактеризовані мета і задачі дисертаційного дослідження; об'єкт і предмет вивчення; викладено елементи методологічної бази роботи; подано опис теоретико-правової та емпіричної бази дисертації, її практична затребуваність; викладено положення, які сформульовано в рамках концепції наукової новизни дисертаційного дослідження.

Розділ 1. “Гарантії прав особи: підходи до вивчення” присвячений проблематиці актуалізації правозахисної тематики в її галузевому (кримінально-процесуальному) аспекті і складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 1.1. “Гарантії прав особи в кримінальному процесі: постановка і дослідження проблеми в Україні” містить як центральний досліджуваний елемент задачу наукознавчого обґрунтування актуалізації проблематики правового захисту особи в сучасній Україні. З цією метою залучається концепція проблемної ситуації як одного з основних структурних елементів понятійно-категоріального апарату сучасного наукознавства.

Підкреслюється стабільність проблемного стану питання про гарантії прав особи в кримінально-процесуальній науці. Багато в чому це відбувається внаслідок теоретичної розмитості самого правового феномена “гарантія”, багатомірності і рухомості його функціональних характеристик. Негативно відображуються також і розбіжності заявлених і реальних методів дослідження проблеми гарантій прав особи в кримінальному процесі, які часто мають місце. Подолання у пізнавальному процесі зазначених інших негативних когнітивних

обставин з необхідністю передбачає звернення до тих розділів наукознавства, в яких викладено питання методології постановки і вивчення наукової проблеми як такої. Проведений з цією метою аналіз спеціальних видань дозволив визначити ключові положення, методологічно значимі для постановки і дослідження проблеми гарантій прав особи в кримінальному судочинстві. По-перше, це взаємозв'язок понять “проблема” і “проблемна ситуація”, коли постановка проблеми передуює виникненню проблемної ситуації, ядро якої складають протиріччя (неузгодження) між визначеною метою і наявними засобами адекватного досягнення цієї мети. По-друге, проблемне “поле”, тобто сфера суб'єктно-об'єктивного співвідношення, в якому продиціюються проблемні ситуації, охоплює будь-які види людської діяльності, у тому числі науково-пізнавальні. Визначаючи напрямок, рух наукової діяльності (думки), такі проблемні ситуації, що носять пізнавальний характер та ведуть до постановки, відповідно, пізнавальних проблем, можуть виникати як в процесі власне наукової діяльності (всередині неї), так і за межами цієї діяльності (у сфері потреб суспільства, соціальної, у т.ч. кримінально-процесуальної практики).

Специфічно загальним для зазначених типів проблемних ситуацій є протиріччя між наявними і необхідними (для досягнення відповідної пізнавальної мети) знаннями. Таким чином, не тільки зовнішні, але і внутрішні потреби пізнавальної діяльності визначають розвиток тієї чи іншої галузі наукового знання. Прямий наслідок цього положення — можливість постановки проблеми, яка відображає не тільки проблемні ситуації, що пов'язані з практичною стороною інституту гарантій прав особи в кримінальному судочинстві, але й ситуації, які виникають у виключно теоретичній сфері кримінального процесу. До таких слід віднести і теоретичні прогалини, нові факти, які не “вписуються” в існуючий устрій кримінально-процесуальної науки, а також окремі положення теорії кримінально-процесуального права, що втратили актуальність і не відповідають сучасним ідеологічним установкам у сфері правової науки. По-третє, проблемні ситуації, будучи неоднорідними в інформаційно-пізнавальному відношенні, передбачають для свого вирішення постановку в одних випадках — проблем; у других - задач; і, нарешті, у найбільш поширених випадках - і проблем, і задач. При цьому зазначається, що якщо для вирішення задачі достатньо вже наявних пізнавальних засобів, які надано наявною існуючою теорією, то для вирішення проблеми є необхідними нове знання, нова теорія, де попередня теорія виконує тільки функцію плацдарму, виступає засобом постановки і формулювання проблеми, але не вирішення. Причому, як необхідні гарантії того, що має місце постановка саме задачі, а не проблеми, в спеціальній літературі вказані такі ознаки: по-перше, відомість щодо характеру і поточного стану проблемної ситуації; по-друге, наявність чіткого і однозначного уявлення про бажаний кінцевий результат; по-третє, існування процедур переходу від поточного стану до бажаного.

Наведені положення, які відображають основні методологічні аспекти постановки проблеми, дозволили схематично описати проблемні ситуації, які склалися в теоретичній і практичній сферах буття інституту гарантій прав особи

у кримінальному процесі. При цьому увага акцентувалася на відкритому характері кола проблемних ситуацій, які складаються в теорії і практиці кримінально-процесуального буття гарантій прав особи. Природно, це передбачає перспективу розвитку, подальшої розробки теоретичної схеми проблеми. Наведені та інші, викладені в дисертації положення, уявляється, повинні не тільки виступати орієнтиром в послідовному вивченні феномена гарантій прав особи, який розглядається у подальшому в роботі через призму феномена правового захисту особи, юридичних засобів захисту особи в галузевій (кримінально-процесуальній сфері), але й скласти методологічну базу дослідження, метою якого є формування концептуального знання про гарантії прав і законних інтересів особи в сучасному кримінальному судочинстві України і - що саме важливе - формування і оновлення методологічного інструментарію пізнавальних процесів галузевої правозахисної проблематики.

Підрозділ 1.2. “Генезис ідеї прав особи та їх гарантій” присвячений теоретико-історичним питанням джерел ідеї прав особи у вітчизняній політико — правовій думці і генезису проблематики гарантій реальності феномена прав особи в юридичній практиці. Основна задача вбачалася у тому, щоб розкрити генетичні зв'язки феномена гарантій прав особи, як і самої політико — правової ідеї прав особи, виявити внутрішні і зовнішні ресурси, які забезпечують системні зв'язки цих правових феноменів у сучасному соціумі.

Підкреслюється, що генезис гарантій прав особи розкривається, передусім, у контексті філософсько-правової спадщини з питань не відокремленості прав людини, взаємовідносин держави й особи, суті правової держави, а також природно-правової доктрини. При цьому сталого характеру набуває практика вітчизняних дослідників у формуванні наукового апарату з цієї проблематики не тільки на основі традиційних джерел західноєвропейської і російської правової думки, але із залученням праць українських мислителів.

При вивченні вітчизняного теоретичного матеріалу (головним чином, дисертаційного характеру) як власне предмета дослідження у зв'язку з проблематикою генезису ідеї гарантій прав особи були виявлені важливі в методологічному відношенні положення. Зокрема, авторами звертається увага на специфіку вітчизняних правових поглядів у їх історичній динаміці, які стосуються гарантій прав особи, зазначається фрагментарність цих поглядів, їх ідеологічний контекст і певний ідеалізм. Однак названі особливості, що є характерними для ідей у процесі їх становлення, не зменшують значення виплеканих вітчизняною теоретичною думкою поглядів на проблематику генезису ідеї гарантій прав особи. Повною мірою, поділяючи висловлене в українській спеціальній літературі (І.І. Махновський та ін.) судження про прогресивний вклад вітчизняної філософсько-правової думки в процес зародження і розвитку національних ідей про гарантії прав та свобод людини і громадянина, слід звернути увагу на провідну роль природно-правової доктрини, концепції пріоритету прав і свобод людини в генезисі ідеї гарантій прав особи.

Здійснене дослідження дозволило скласти думку про те феноменологічне середовище, в якому зароджувалися і розвивалися вітчизняні уявлення про

гаранти прав особи. Генетичні зв'язки цього політико — правового явища розкривають його стосунки з середовищем і, передусім, центральні стосунки держава - особа, орієнтуючи, разом із тим, у визначенні перспектив розвитку системи гарантій прав особи.

Підрозділ 1.3. “Зміст системи гарантій прав особи” присвячений питанням теоретико-правової раціоналізації найбільш поширених підходів або, іншими словами, дослідницьких схем, які використовуються при вивченні проблематики гарантій прав особи у їх змістовому аспекті. За допомогою залучення структурно-функціонального підходу як основного методологічного засобу, здійснюється аналіз його змісту, тобто предметної складової системи гарантій прав особи в її теоретичному і галузевому вимірах. Головна дослідницька задача вбачалася у двох аспектах з одного боку, відкрити той теоретико-методологічний інструментарій, понятійно-категоріальний апарат, яким користуються дослідники при вивченні складу системи гарантій прав особи як самостійного правового феномена, з іншого - дати панорамне бачення сучасних і успадкованих від минулого періоду розвитку юриспруденції уявлень про поняття гарантій прав особи в теорії права і в теорії кримінально-процесуального права як традиційного виду юридичного процесу. Контекстуальною установкою тут є розгляд гарантій прав особи через призму проблематики юридичних правозахисних і правозабезпечуючих засобів.

Склад гарантій прав особи розкривається передусім із залученням локальних дослідницьких схем типу “поняття гарантій прав особи”, “класифікація гарантій прав особи”, інших, пов'язаних з ними варіантів. Предметне наповнення цих та інших пізнавальних засобів, які розкривають зміст системи гарантій прав особи, останнім часом найбільш інтенсивно здійснюється за рахунок гармонізації національного законодавства і міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав людини. Особливе місце в структурній характеристиці системи гарантій прав особи займає категорія “правовий статус” - пізнавальний засіб, когнітивний потенціал якого реалізується при дослідженні правового стану особи, зокрема при вивченні однойменного правового феномена “правовий статус особи”, який є по односторонньому визнанню теоретиків права ядром правового стану особи і самої системи гарантій прав особи.

За допомогою дослідницької схеми “поняття гарантій прав особи” в теорії права і кримінально-процесуального права прийнято фіксувати предмет гарантій (свободи, права, законні інтереси), його мету і суб'єктів, а також - спосіб існування гарантій (реалізація, забезпечення, захист, охорона свобод, прав і законних інтересів). Очевидно, що структуроване таким чином поняття у найбільш загальних рисах дає уяву про предмет і метод правового регулювання у сфері забезпечення прав особи.

Алгоритм формування і розкриття поняття гарантій прав особи, виявлений на основі аналізу дисертаційних праць вітчизняних авторів, інших наукових джерел, що складають свого роду “бібліографічний кістяк” дисертацій з проблематики гарантій прав особи, - усталена практика при розгляді теоретико-правової проблематики захисту прав людини У знятому вигляді схема розкрита при вивченні

питань цього підрозділу та сповна проявлена у тих численних визначеннях гарантій прав особи, які подані в наукових джерелах, сучасній навчальній літературі з теорії права. Достатньо для цього звернутися до бібліографі, яка формує науковий апарат сучасних вітчизняних праць у сфері гарантій прав особи, щоб виявити явну або неявну присутність цієї схеми, різноманітність якої багато в чому зумовлена дослідницькою установкою автора і визначена в центральному елементі поняття. В роботах з акцентуацією функціональних ознак і проявів системи гарантій це – “механізм”, в роботах з домінуючою нормативно-правовою проблематикою і питаннями перспектив законотворення це - “норми права”, в роботах, що фіксують основну увагу на міжнародно-правовому аспекті, мова йде в основному про відповідні правозахисні інституції та ін. У понятті гарантій прав особи специфіка юридичного пласту гарантій фіксується, головним чином, через уточнення нормативно-правового статусу (юридичної природи) правозабезпечуючих засобів і їх функціонального призначення з акцентом на функціях реалізації, охорони, захисту, відновлення прав особи, створення правового механізму режиму законності.

Класифікація гарантій прав особи, як пізнавальний засіб, використовується для упорядкування наявного і отриманого знання про це правове явище. Необхідність у класифікації, як методологічному інструменті, з'являється на етапі систематизації науково-теоретичного, нормативно-правового матеріалу, що відображає якісне (у т.ч. предметно-функціональне) розмаїття проявів об'єкта, який досліджується. Різноманітність підстав та значна роль суб'єктивного фактору в їх визначеннях приводить до великої кількості класифікаційного продукту, що утворюється в межах єдиного матеріалу. Підкреслюється, що у формально-логічній природі цього методу закладено потенціал, який значно перевищує функцію розподілу - упорядкування правових об'єктів по класах. Переpletіння уявлень і про класифікації і теоретико-галузевої практики класифікації гарантій дозволяє пов'язувати перспективу формування більш бездоганної (істотної) класифікації гарантій прав особи з головною робочою властивістю гарантії - властивість, в якій мають прояв суть, мета, функція гарантії. Мається на увазі властивість забезпечення незворотності настання юридичних наслідків у випадку порушення, незаконного обмеження конкретного права (зрозуміло, включаючи всі елементи суб'єктивного права) і законного інтересу, а також властивість забезпечувати відновлення ситуації до необхідного стану. Думається, що власне подане розуміння сутності гарантій повинно враховуватися при побудові класифікації, яка являє собою інтерес як в теоретичній, так і в практичній сферах додатку.

Аналіз представлених в науковій літературі класифікацій гарантій прав особи (Н.В. Вітрук, Л.Д. Воеводін, Є.Г. Волинка, П.П. Глущенко, В.К. Забігайло, Н.І. Козюбра, О.А. Лукашева, А.В. Малько, Н.І. Матузов, І.І. Магновський, В.С. Нерсисянц, В.Д. Перевалов, П.М. Рабінович, І.В. Ростовщиков, В.Ф. Сіренко, В.Є. Чиркін, В.М. Чхиквадзе), дав змогу дійти висновку про те, що явною безпосередньою основою більшості класифікацій є належність відповідних механізмів (засобів, способів, умов, інститутів та ін.) до певної сфери суспільних

відносин. При класифікації юридичних гарантій вводяться самостійні основи характеру нормативно-правового джерела, який закріплює гарантію, функціональне призначення гарантій, особливості функціонального навантаження в механізмові реалізації прав та законних інтересів особи тощо). Розрізнення гарантій прав особи за функціональним призначенням супроводжується встановленням сутності самої основи класифікації - встановлюється специфіка задач, які виконуються гарантіями кожної функціональної групи.

Підрозділ 1.4. “Функціональна характеристика гарантій прав особи” присвячений розгляду підходів, які використовуються в сучасній теоретико-правовій думці для встановлення і описування функціональних (динамічних) властивостей системи гарантій прав особи. Основна дослідницька задача вбачалася в тому, щоб виявити той понятійно-категоріальний апарат, який використовується як методологічний інструментарій при описуванні функціональних параметрів системи гарантій прав і законних інтересів особи.

Функціональна складова системи гарантій прав особи розкривається, більшою частиною, із залученням дослідницьких схем, які вибудовуються на основі категорії “механізм”. У відповідному дослідницькому контексті це може бути механізм правового регулювання, механізм правового захисту, механізм захисту прав, механізм забезпечення реалізації прав, правозахисна система тощо. Автор розділяє позицію, подану у вітчизняній теорії права (Н.Н. Онищенко), про особливу роль мети, яка відводиться цій категорії в системному контексті правового захисту особи. Саме мета, як категорія, відображає характеристику функціональних властивостей правових об'єктів. Звертається увага на значиме в методологічному відношенні положення теорії права про те, що власне юридичні цілі розкриваються через категорію юридичних потреб. Методологічний акцент будується на теоретико-правовому тезисі про те, що юридичні потреби, які ініціюють безпосередньо правозахисну діяльність, можуть полягати у відправленні правосуддя, у формальному визначенні прав та обов'язків суб'єкта у випадку виникнення спірної ситуації, у застосуванні такої юридичної процедури, в результаті якої порушене право суб'єкта було б адекватно відновлено або ліквідовано загрозу порушення права. Юридичною метою правозахисної діяльності у вітчизняній теорії права (Т.І. Пашук та ін.) вважають стан визначеності прав суб'єкта у названих ситуаціях, режим захищеності внаслідок використання юридичних процедур. Підкреслюється методологічна значимість для кримінально-процесуальних досліджень з правозахисної тематики, висловленої у вітчизняній теорії права позиції (О.І. Наливайко) про неоднорідність, диверсифіковану природу правозахисних цілей. Одночасно з визначенням мети правового захисту як системоутворюючого елементу механізму правового регулювання правозахисних відносин і фіксацією її змісту на основі загально соціологічних і загально правових категорій мети, а також на основі предмета правозахисних відносин, в теорії права звертається увага на багаторівневу природу правозахисної мети.

Самостійне значення у функціональній характеристиці системи гарантій прав особи відводиться поняттям, які розкривають специфіку зв'язків між

елементами у їх внутрішньому русі. Теорія права робить акцент передусім на системоутворюючому компоненті, який вказує і далі дозволяє розкрити особливості структури і закони функціонування правових системних об'єктів, і системі гарантій прав особи у тому числі.

Формування поняття і визначення принципів правового захисту - нагальне завдання у вітчизняній юридичній науці, яка перебуває поки що тільки в стадії теоретичної розробки. Існуюча у вітчизняній юридичній літературі класифікація принципів правового захисту відображає тільки початковий етап теоретико-правової раціоналізації основних засад механізму правового регулювання правозахисних відносин. У більш зрілому варіанті класифікація принципів правового захисту повинна відображати, як мінімум, роль принципів в організації і функціонуванні механізму правового захисту. Виділення і впорядкування принципів, - притому не тільки конституційно оформлених, але і з врахуванням міжнародно-правового і галузевого матеріалу, - повинно призвести до утворення класифікації, яка більш повно і більш змістовно буде відображати місце базових правових засад у структурі і механізмові правового регулювання праввідносин у сфері забезпечення прав особи.

Методологічний акцент ставиться на тому, що збагачення проблематики принципів правового захисту, розширення її змістовно-класифікаційних меж є можливе, а точніше - закономірним, при включенні основних засад правового регулювання правозахисних відносин до контексту теоретико-правових досліджень (А.М. Колодій та ін.) системи принципів сучасного права України.

Розділ 2. “Правова захищеність особи в кримінальному процесі і засоби забезпечення” присвячений проблематиці природи, механізму формування режиму правової захищеності особи в загально правовому і галузевому аспектах і складається з двох підрозділів.

Підрозділ 2.1. “Поняття, природа, механізм формування режиму правової захищеності особи” містить питання щодо правозабезпечувальної діяльності, державно-юридичного захисту прав особи, природи правової захищеності, диференціації ряду суміжних понять, які фіксують проблематику правового захисту особи. Основна дослідницька задача вбачалася в тому, щоб акцентувати увагу на методологічній ролі вітчизняних теоретико-правових понять і сучасних концепцій, які відображають правозахисну тематику для галузевих прикладних (кримінально-процесуальних) досліджень у сфері правового захисту особи в Україні.

Тематика питань стосовно формування режиму правової захищеності особи та її законних інтересів є достатньо широкою, починаючи з поняття об'єкта, предмета, включаючи механізм правозахисної діяльності, суб'єктів, засоби та ін. Наявність цілого комплексу взаємопов'язаних понять і категорій, розгалуженого методологічного інструментарію (понятійно-категоріального апарату) у цій сфері теоретичного, у тому числі галузевого (кримінально-процесуального) юридичного знання, з одного боку, ускладнює задачу, що стоїть перед дослідником - витримати однорідність понятійного строю, з іншого - така морфологія наукового апарату дозволяє ставити і вирішувати питання у їх

взаємозв'язку, взаємному доповненні, не обтяжуючи при цьому генеральну дослідницьку проблематику детальним обґрунтуванням вибору того чи іншого поняття, категорії як робочої структури.

Формування режиму правової захищеності уявляється необхідним пов'язувати методологічно з питаннями формування правового порядку, правових засобів його забезпечення. У сучасній вітчизняній теорії права (А.Ф. Крижанівський) підкреслюється, що проблема правових засобів цього спектру є вирішальною у визначенні ефективності правопорядку, оскільки правильно підібрані і перевірені практикою юридичні засоби формують загальні, гарантовані державою і суспільством можливості упорядкування соціальних зв'язків в цілому і, в даному випадку дозволяють вибудовувати реальну ситуацію процесуально-правової захищеності особи в такому вигляді правозастосовочого процесу як кримінальне судочинство.

В концепції механізму формування режиму правової захищеності особи або, іншими словами, режиму реальності системи гарантій прав і законних інтересів особи важливе методологічне значення належить таким правовим феноменам і відповідним теоретико-правовим концепціям, як державно-юридичний захист особи, правозабезпечувальна діяльність, правоохоронна діяльність, юридична безпека.

Зазначається, що юридична захищеність особи є формальною ознакою правової держави і посідає важливе місце у структурі самої концепції правової держави. Автор поділяє висловлену у вітчизняній теорії права позицію (П.М. Рабінович) про те, що юридична захищеність являє собою систему розвинених та афективних процедурно-юридичних засобів (механізмів), якими може оперувати відповідний соціальний суб'єкт для вільного здійснення, охорони, захисту основних прав людини. Зазначається, що технологізація, розвинена процедура - застава реальності, а не декларативності проголошених на конституційному і, відповідно, на галузевих юридичних рівнях прав і - в більшому масштабі - законних інтересів особи.

Звертається увага на те, що сам режим правової захищеності є мінімальною, але обов'язковою умовою більш масштабного правового стану, який іменується юридичною безпекою. Підкреслюється методологічне значення положення, яке розробляється у вітчизняній теорії права про рівні правової безпеки (А.Ф. Крижанівський).

Крім того, у вивченні проблематики механізму формування режиму правової захищеності особи в Україні важливе значення відводиться питанню забезпечення доступності права, а також проблемам зловживання правом і заходам протидії цьому негативному явищу в загальноправовому і галузевому аспектах.

Підкреслюється, що методологічне забезпечення досліджень проблематики правової захищеності особи у сфері кримінального правосуддя передбачає оновлення понятійного апарату в теорії кримінально-процесуального права. Відправним пунктом тут є понятійний інструментарій, який розвивається в сучасних умовах досліджень із загальної теорії права. У найновіших вітчизняних дослідженнях питань юридичного забезпечення правового захисту особи

звертається увага на необхідність розвитку понятійно-категоріального апарату, який дозволяє освоювати динаміку правозахисної реальності в сучасній Україні.

Підрозділ 2.2. “Засоби забезпечення правової захищеності особи в кримінальному процесі” присвячений питанням, які розкривають теоретико-методологічні аспекти проблематики галузевого інструментарію, що забезпечує правову захищеність особи у сфері кримінального правосуддя. Основна задача вбачається в тому, щоб виявити найбільш затребувані юридичні засоби, до яких звертається кримінально-процесуальна юридична практика з правозахисною метою, тобто з метою формування галузевого режиму правової захищеності особи.

Режим правової захищеності особи у сфері кримінального правосуддя є однією з найважливіших цілей галузевого процесуального регулювання. Його створення і укріплення передбачає систему засобів, які забезпечували б правозахисну діяльність правозастосовувача в кримінальному судочинстві, формування і реалізацію активної правової позиції учасників процесу. Ці засоби повинні також забезпечувати правову захищеність кримінально-процесуального простору в цілому, точніше - його соціальне призначення, яке розглядається в контексті концепції конфліктного призначення права. Репресивно-пошукові риси правосуддя, які долаються національним законодавцем, змінюються якостями змагальності судочинства. Процедура досягнення окремих кримінально-процесуальних цілей набуває характеру діалогічності. Закономірний наслідок цих процесів - динаміка галузевих юридичних засобів.

Звертається особлива увага на методологічну роль в концепції формування засобів забезпечення правової захищеності галузевого (кримінально-процесуального) характеру загальної класифікації засобів досягнення цілей кримінально-процесуального регулювання, розробленої в теорії кримінально-процесуального права. Існуюча класифікація, незалежно від її відкритого характеру і можливості удосконалення, є, на думку авторки, повною мірою повноцінним методологічним базисом, відправним становищем для досліджень відповідної спрямованості, для формування і детальної змістовно-функціональної розробки проблематики правозахисного інструментарію, як в сучасному вітчизняному кримінально-процесуальному праві, так і з урахуванням нових постіндустріальних устремлінь кримінально-процесуальної науки, які формуються.

Підкреслюється, що досягнення численних правозахисних цілей в кримінальному судочинстві, які генеруються різноспрямованістю інтересів учасників кримінального процесу та їх суб'єктів, здійснюється за допомогою таких груп засобів, як: по-перше, засоби, які забезпечують дію судочинства, процесуальної форми в цілому як універсального генерального правозахисного механізму, соціально прийняттого способу вирішення кримінально-процесуального конфлікту між особою і державою; по-друге, засоби, які забезпечують дію механізму правового захисту як однієї з основних задач судочинства; по-третє, засоби, які забезпечують дію механізму захисту як однієї з основних процесуальних функцій. Підкреслюється методологічна роль положення, у відповідності до якого значний масив юридичних засобів, що забезпечують ініціювання і динаміку правозахисних правовідносин,

зосереджений саме в системі правосуддя, в системі правозастосовчого процесу юрисдикційного характеру, в даному випадку, в кримінальному судочинстві.

Акцентується увага на тому, що “постачальником” юридичних засобів, за допомогою яких є можливими забезпечення, захист і охорона (у тому числі й галузева) прав особи, є об'єктивне юридичне право, тісно взаємопов'язане і взаємозумовлене з феноменом правоусвідомлення. З усього розмаїття правових засобів на особливу увагу, безперечно, заслуговує той спектр юридичних засобів, призначення яких - забезпечення, у даному випадку, правової (кримінально-процесуальної) захищеності особи.

Робиться методологічний акцент і на тому положенні, що основним інструментом відстоювання прав і законних інтересів в кримінальному судочинстві є процесуальний статус особи, залученої в орбіту кримінально-процесуальних правовідносин. “Рейтинг” цього процесуально-правового засобу захисту особи є високим, і особливо в таких моделях кримінального судочинства, які орієнтовані на дієвого, процесуально активного правового суб'єкта. Така установка законодавця цілком природно отримує розвиток у змісті і в обсязі статусних засобів захисту прав та інтересів. Паритет у процесуальній спроможності суб'єктів обов'язково передбачає збалансований підхід держави до надання процесуальної підтримки (професійної правової допомоги) обом сторонам. Складна ситуація у сфері дотримання прав та законних інтересів учасників кримінального процесу - основа для більш прискіпливої уваги до проблематики процесуального статусу як провідного кримінально-процесуального засобу правової захищеності особи.

При традиційно високому інтересі до цього процесуального засобу, як предмета теоретико-правових досліджень основний акцент робиться на двох аспектах буття правового статусу в кримінально-процесуальному праві. Перший - це проблеми набуття і перспективи вдосконалення процесуального статусу учасника процесу, другий — проблеми реалізації процесуального статусу учасника процесу. В обох випадках структура проблем є подібною: юридична формалізація процедури набуття і реалізації статусів, мінімізація дискретних повноважень суб'єктів, відповідальних за ведення кримінальної справи (мова йдеться про виявлення і реалізацію нормативного оптимуму регулювання процедури набуття і здійснення статусів). При цьому розвиток процесуальних статусів обов'язково передбачає урахування концепції циклічності процесів, у тому числі кримінального. Це означає, що поряд з корелятивною складовою (право - обов'язок) законодавець повинен брати до уваги структуру циклу правозастосування, тобто нормативну та інструментальну забезпеченість кожного етапу правозастосовчого циклу. Зрозуміло, необхідно враховувати і структуру суб'єктивного права, беручи до уваги особливості процесуально-правової відповідальності. Зазначені напрямки теоретичної галузевої обробки проблематики правового захисту особи в кримінальному процесі повинні здійснюватися в загальному контексті правової реформи і установки законодавця на забезпечення держави, суспільства і особи нормативним матеріалом, який вписується в європейський правовий простір.

Розділ 3. “Правове регулювання у сфері кримінально-процесуального захисту особи: питання теорії, методології дослідження” присвячений питанням системного бачення гарантій прав особи в аспекті правового регулювання правозахисних кримінально-процесуальних правовідносин, відповідно, - проблематиці методологічного забезпечення процесу вивчення динамічних характеристик системи гарантій прав особи і складається з чотирьох підрозділів.

Підрозділ 3.1. “Гарантії прав особи в кримінальному процесі: досвід застосування системного підходу” включає питання прикладної кримінально-процесуальної адаптації системного підходу як провідного методологічного засобу в пізнанні системи гарантій прав особи. Основна дослідницька задача вбачається в тому, щоб виявити шляхи і результат залучення одного з провідних методологічних засобів сучасної юриспруденції - системного підходу - до вивчення конкретного правового системного об'єкта, яким є гарантії прав та законних інтересів особи в кримінальному процесі.

Підкреслюється, що різноманітність способів осмислення реальності, яка іменується “гарантії прав особи”, свідчить, з повною очевидністю, про таке: цілісне уявлення цього правового явища динаміки є неможливим поза системним підходом. Робиться висновок, що відносна пізнавальна свобода дослідника - це результат розгляду системного підходу в методології правознавства як методологічного напрямку, стратегії, а не нормуючого алгоритму. Його продуктивність у цьому випадку забезпечується властивістю в межах єдиної дослідницької схеми відобразити цілісне бачення і найважливіші робочі якості об'єкта в рамках одного дослідного проекту. Адаптація, стосовно проблематики, ключових положень і виділення інших сторін пізнавального потенціалу цього підходу є обґрунтованими, оскільки системний характер об'єкта, який вивчається - гарантії прав особи - є очевидний, крім того, наявною є принципальна, науково виправдана можливість застосування цього підходу, з урахуванням з евристичних цілей.

Робиться методологічний акцент на новому, більш сучасному ракурсі традиційного розуміння системного підходу. Відзначається, що у вітчизняній науці (М. Мірошніченко) запропоновано нове бачення, новий методологічний контекст, який устоявся в гуманітарних науках системного підходу. Таке оновлення пов'язується із системно-інформаційним підходом, в основі якого лежить концепція інформаційної реальності, питання про евристичний потенціал якої все частіше порушується в юридичній науці. Гносеологічна цінність цієї концепції пов'язується у вітчизняній науковій літературі з властивістю транслювати історичний досвід попередніх поколінь, зберігати в собі інформаційний спадок та інформаційну традицію, які потенційно формують найважливіші аспекти соціального буття суспільства, структурою чого його є соціальна організація та упорядочення.

Вперше у вітчизняному кримінально-процесуальному праві як методологічний засіб залучена концепція системної парадигми, запропонована в науці як версія стратегічного підходу. В науці (Я. Корнаї) виділяються особливості системної парадигми стратегічного підходу в дослідженнях. Ця

концепція стратегічного підходу - системна парадигма - розглядається (Я. Жаліло) неоднозначно: з одного боку мова йде про її плодотворність виключно в апостеріорному дослідницькому контексті, а з іншого - фіксується її плідність у стратегічних дослідженнях, орієнтованих саме на формування стратегій. Підкреслюється, що подібні методологічні “позичання” (мова йде про економічну науку), адаптовані до проблематики кримінального судочинства, до телеологічної складової системи правового захисту особи в кримінальному правосудді є остаточно виправданими, враховуючи концептуальний характер запропонованого підходу, актуальний запит правової політики на формування стратегічного бачення перспектив кримінального судочинства.

При розгляді питання про типологію системних зв'язків і домінуючого значення в гуманітарних науках корелятивних зв'язків, звертається увага на таке: питання балансу прав і обов'язків, інтересів сторін в кримінальному процесі, взаємовідносин особи і держави в кримінально-процесуальній діяльності, нарешті, питання ефективності правосуддя, способів її досягнення - це прикладні інтерпретації саме корелятивних зв'язків, зв'язків відповідності, зв'язків балансу. Зазначається, що розвиток системи гарантій прав особи не може бути обмежено елементарним додаванням або приростом правових новел, механічним включенням нових правових інститутів в уже існуючу структуру гарантій. Подолання екстенсивного шляху розвитку галузевої системи гарантій прав особи можливе тільки із залученням базових положень системного підходу, які є, більшою мірою методологічним орієнтиром для виявлення напрямків динаміки всієї системи гарантій прав особи в цілому та якісних, кількісних змін елементів системи, зокрема.

Підкреслюється, що системний підхід із повним правом розглядається як найважливіша складова в загальній стратегії дослідження правового захисту особи в кримінальному судочинстві. Зрозуміло, провідна роль цього методологічного засобу має прояв тільки на певному етапі, мета якого - встановлення теоретичної моделі об'єкта, який вивчається. На наступних стадіях дослідницької програми, кожна з яких визначається своїми пізнавальними задачами, залучаються, на основі принципу додатковості, інші засоби: у цьому випадку - інструментальний, аксіологічний, антропологічний підходи, концепція праворозуміння.

Підрозділі 3.2. “Поняття і призначення механізму правового регулювання. Правові засоби в структурі механізму правового регулювання” розкриває поняття механізму правового регулювання, його основні концепції в юридичній науці, місце і роль категорії механізму правового регулювання як дослідницької схеми в методології вивчення галузевої правозахисної тематики. Основна дослідницька задача вбачається у виявленні значення і технології дії цієї категорії у вивченні прикладної кримінально-процесуальної проблематики правового захисту особи у сфері кримінального правосуддя.

Вивчення проблематики підрозділу будувалося на основі усталеного в загальноправовій теорії бачення категорії і поняття механізму правового регулювання. Як методологічний інструмент залучалася також і концепція процесуально-правового механізму регулювання, що розроблена представниками загальної теорії процесуального права.

Аналіз розглянутих раніше підходів до вивчення гарантій прав особи свідчать про те, що предметне розгортання проблематики правового забезпечення прав особи у сфері кримінального судочинства органічно пов'язане з характеристикою як статичних, так і динамічних зв'язків системи гарантій прав особи. Тому наполягається на тому положенні, що категорія механізму правового регулювання, з очевидністю, є оптимальною дослідницькою схемою.

Межі освоєння механізму правового регулювання як категорії юридичної науки визначаються задачею виявлення структури вивчення такого правового явища, як кримінально-процесуальне забезпечення прав особи. Тут автор поділяє висловлену в теорії права думку (С.А. Автономов) про пізнавальну роль категорій. Методологічно важливим тут є те, що категорії, якими оперує дослідник, націлені переважно на організацію процесу пізнання, на виділення будь-якого одного з ключових моментів цього пізнавального процесу. Тому, як підкреслюється в дослідженні, успішність вирішення цієї задачі - залучення з методологічною метою загальноправової категорії до прикладного галузевого дослідження - залежить від розуміння того комплексу теоретичних засобів, який формує понятійний апарат категорії механізму правового регулювання, і який дозволяє розкрити специфіку кримінально-процесуального механізму регулювання правозахисних відносин, тобто відносин у сфері забезпечення прав і законних інтересів особи в сфері кримінального правосуддя.

Зазначається, що у вітчизняній теорії права (О.Ф. Скакун) існує свій погляд на поняття й ознаки механізму правового регулювання. Ця позиція, що охоплює не тільки поняття, а й ознаки механізму правового регулювання, власне і склала методологічну опору при подальшому розгляді гносеологічного потенціалу поняття і відповідної категорії механізму правового регулювання. Підкреслюється також інструментальний контекст всієї сучасної загальнотеоретичної і галузевої проблематики механізму правового регулювання. Поряд із традиційним баченням поняття, ознак, етапів або складових механізму правового регулювання (С.С. Алексєєв та ін.), особлива увага звертається автором і на найновіші підходи до розуміння цього правового феномену (А.В. Поляков та ін.) як механізму правової комунікації. Називаються (А.В. Поляков, Є.В. Тимошина) статистські джерела традиційного розуміння феномена механізму правового регулювання з нормою права як центрального структуруючого елемента. Підкреслюється (С.П. Маврін) інтегруюча роль механізму правового регулювання, в межах якого об'єднуються і структуруються різноманітні правові засоби, що забезпечують результативність проходження всіх етапів правового регулювання і диференційовані в межах статичної і динамічної частин механізму правового регулювання. Розглядається також концепція правового регулювання як управлінського процесу (А.В. Малько), де механізм правового регулювання розуміється як специфічний канал, який об'єднує інтереси суб'єктів із цінностями і доводить процес управління до логічного результату, і який дозволяє найбільш послідовно і юридично гарантовано боротися з перешкодами досягненню юридично значущих цілей і потреб.

Ставиться методологічний акцент на тому, що позиції, викладені в теорії права і представлені в дисертації, в межах яких розкривається сутність механізму правового регулювання, фактично є елементами цієї категорії в її методологічному, пізнавальному аспектах, тобто елементами механізму правового регулювання як схема дослідження. Зв'язок цих елементів і основних позицій системного підходу у їх загальноправовій інтерпретації (Д.А. Керімов, Л.Б. Тіунова, Н.Н. Онищенко) є очевидним. Значимість розглянутих позицій полягає в тому, що, з одного боку, в наявності фактично - структура задач дослідження механізму правового регулювання конкретних відносин, а з іншого - зміст цих задач, який предметно орієнтує при вивченні цього правового явища. Зазначається, що інструментальний підхід в теорії права свідчить, з очевидністю, про ведучу технологічну роль категорії “механізм правового регулювання” та її видових варіантів в реалізації системного підходу стосовно вивчення кримінально-процесуального забезпечення прав особи. Ця властивість названої категорії - формувати стратегію системних досліджень у сфері права - підкреслюється, на що звертається увага авторів сучасних робіт з теорії процесуального права (Є.Г. Лук'янова). Мова іде про існування, розвиток і методологічний контекст найновішої теоретичної категорії - категорії процесуально-правового механізму або механізму процесуального регулювання (В.Н. Протасов), яка має стосовно механізму правового регулювання підлеглий характер. У вітчизняній юриспруденції (О.В. Фатхутдінова) пропонується розглядати процесуально-правовий механізм як основну узагальнюючу категорію в загальноправовій процесуальній теорії. Поділяється думка про те, що в статусі поняття процесуально-правовий механізм можливо відобразити і сукупність взаємопов'язаних процесуальних засобів галузевого характеру, які є необхідними і достатніми для виявлення та реалізації матеріального охоронного правовідношення.

У підрозділі 3.3. “Механізм кримінально-процесуального регулювання в методології вивчення правового захисту особи в кримінальному судочинстві” розглядається питання поняття галузевого (кримінально-процесуального) механізму правового регулювання, його методологічної функції у вивченні правозахисної проблематики, взаємозв'язку з такими галузевими правовими феноменами, як метод кримінально-процесуального регулювання, правовідношення, їх публічна природа та ін. Особливо виділяється проблематика правового менталітету та її методична роль у вітчизняному нормотворенні. Головне дослідницьке завдання вбачається в тому, щоб виявити теоретико-методологічний потенціал категорії механізму кримінально-процесуального регулювання і суміжних правових феноменів, “задіяних” у правозахисній проблематиці.

Механізм правового регулювання, що затребуваний і в традиційних галузях процесуальної науки, у тому числі кримінальному судочинстві, де він застосовується як теоретична конструкція, що відображує процес перетворення норм галузевого процесуального законодавства на кримінально-процесуальні правовідношення. Зазначається, що питання про теоретичне і практичне значення процесуального механізму правового регулювання відіграє важливу роль у провідних галузях процесуальної юридичної науки. За допомогою абстракції

“механізм кримінально-процесуального регулювання” в теорії кримінально-процесуального права відтворюються структура і динаміка правового регулювання.

Підкреслюється, що названі положення кримінально-процесуальної науки несуть в собі безпосереднє методологічне навантаження при формулюванні дослідницьких задач стосовно вивчення системи гарантій прав особи в кримінальному процесі в їх динаміці, в усьому розмаїтті їх функціональних якостей. Саме розроблене в теорії кримінально-процесуального права розуміння механізму кримінально-процесуального регулювання дозволяє орієнтувати прикладного дослідника правозахисних галузевих (кримінально-процесуальних) відносин у формуванні гіпотетичної дослідницької схеми об'єкта, який пізнається. Підтримується висловлена в теорії кримінально-процесуального права (Л.Б. Зусь) позицію про те, що теоретична складова механізму кримінально-процесуального регулювання дозволяє з'ясувати, за допомогою яких галузевих процесуальних засобів, в якому порядку здійснюється переведення нормативності кримінально-процесуального права у фактичні суспільні відносини, що регулюються ним.

Підкреслюється методологічна значимість найновіших видових конструкцій галузевого механізму правового регулювання. Мова іде про запропоновану в теорії кримінально-процесуального права концепцію механізму реалізації процесуальних прав (Т.В. Омельченко). Це поняття сформульовано на основі проблематики реалізації конституційного права на правову допомогу у такій формі юридичного процесу, як кримінальне судочинство.

Крім того, вперше в Україні увага звертається на таку обставину. При введенні активності як самостійного елемента до структури галузевого процесуального механізму реалізації прав неможна не враховувати значиму роль ментальних компонентів правоусвідомлення суб'єктів кримінального процесу. Як зазначається в теорії права, правовий менталітет, складаючи глибинний рівень право усвідомлення народу і окремої особи, включає усвідомлене і неусвідомлене сприйняття права. Цей фактор, безумовно, впливаючи на мотиваційну структуру діяльності учасників кримінального судочинства, визначає не тільки особисті цілі, які переслідуються за допомогою відповідних кримінально-процесуальних засобів, але і формує всі риси кримінального судочинства, включаючи власне цілі, методи галузевого правового регулювання. Тут автор поділяє позицію ряду вчених (А.С. Барабаш, А.А. Давлетов та ін.) стосовно того, що менталітет - це не менше, ніж методологічно значуща обставина, яка орієнтує законодавця при галузевому (у цьому випадку кримінально-процесуальному) нормотворенні. Тут вперше у вітчизняній теорії кримінально-процесуального права підкреслюється, що ефективність будь-яких новацій в українському кримінальному судочинстві, суть яких укорінена в ментальності західної цивілізації, може бути досягнута тільки при комплексному підході, що передбачає глибоку соціологічну проробку законотворчих ініціатив принципового, структурного характеру.

Виокремлюється також методологічне значення та орієнтаційно-установчий характер наступного положення, викладеного в дисертації: формування єдиної пізнавальної стратегії правового захисту особи у вітчизняному кримінальному судочинстві передбачає теоретико-методичну можливість об'єднати пізнавальний

потенціал категорій механізму правового регулювання, механізму правового захисту особи, механізму процесуально-правового регулювання для виявлення основних робочих характеристик механізму кримінально-процесуального захисту особи у такій традиційній формі юридичного процесу, як кримінальний процес. При цьому враховувалися і критичні висловлювання (В.Н. Протасов) з причини методологічного і пізнавального потенціалу механізму правового регулювання, сказане свого часу у зв'язку з “претендуванням” цієї правової категорії на системне описування відповідної правової реальності.

Підрозділ 3.4. “Предмет, метод, мета правового регулювання в механізмі правового захисту особи в кримінальному судочинстві” присвячений питанням сучасного бачення предмета, методу, механізму, мети правового регулювання у їх методологічному контексті стосовно відповідних теоретико-правових питань кримінально-процесуального права. Основний методологічний акцент ставився автором на перспективах розвитку перелічених правових феноменів та їх плідності при вивченні кримінально-процесуальної проблематики правового захисту особи. Головна задача вбачалася в тому, щоб виявити роль і місце предмета, методу і мети правового регулювання в такій дослідницькій схемі, як механізм правового захисту особи в галузевому контексті. Особлива увага приділяється методологічному аспекту взаємозв'язку і взаємозалежності предмета, методу і механізму правового регулювання.

Найважливіше методологічне навантаження повинно бути покладене на концепцію (В.Д. Сорокін) єдиної системи предмета, методу і механізму правового регулювання, а також на ідею “рухомих пропорцій”, “комбінаторності”, які визначають ефективність правового регулювання у відповідних галузях права. Ця концепція, яка має безпосереднє методологічне навантаження у вивченні проблематики правового регулювання кримінально-процесуальних правозахисних відносин, повинна вивести пізнання цих правовідносин, цієї сфери юридичної практики на якісно новий, теоретично і методологічно стійкий рівень дослідження. Слід додати, що основою розвитку механізму правового регулювання, підвищення його ефективності у сфері кримінального правосуддя, як і в інших галузях права, є концепція “рухомих пропорцій” універсальних системних елементів методу і їх продуманого комбінування із врахуванням передбачених напрямів розвитку предмета правового регулювання та інших об'єктивних факторів. Це зауваження, викладене у розвитку концепції В.Д. Сорокіна, уявляється методологічно вираженим орієнтиром для законодавця, для наукової спільноти, усталеної у своєму творчому пошуку на найновіші розробки у сфері удосконалення галузевого нормативного матеріалу.

Можливі й інші підходи, концептуальні компроміси із цього питання. Але у той же час неможна не враховувати і тієї обставини, що теорія права, як і кримінально-процесуальна наука знаходиться в режимі “парадигмальної динаміки”, що звичайно ж відбивається на оригінальності наукових новацій, які пропонуються юридичною спільнотою. Уявляється, що розвиток методологічного забезпечення, оновлення змісту понятійно-категоріального апарату кримінально-процесуальної галузі юридичної науки повинно враховувати різні концепції, яких

би різких заперечень вони не викликали. Тільки методологічний, точніше теоретико-методологічний плюралізм здатний охопити всю проблематику галузі кримінально-процесуального права, яка розвивається.

У зв'язку з проблематикою предмета правового регулювання в кримінальному правосудді в даному підрозділі розглядається концепція “енергетичного поля” правового регулювання (С.С. Алексеев). Тут важливе методологічне значення мають ряд характеристик, які відносяться безпосередньо до предмета правового регулювання, точніше (по С.С. Алексееву) до середовища, в якому діє механізм правового регулювання. У цьому аспекті суттєве значення мають три основні характеристики: по-перше, якість “енергетичного поля” регулювання. Тут підкреслюється, що в “енергетичному полі” кримінально-процесуальної діяльності доводиться визнавати необхідність виділення обох проявів соціально-правової поведінки особи, де поряд з вимогою пасивної поведінки, яка має у правовому втіленні характер належності, позитивного зобов'язування, спостерігається кримінально-процесуальна активність, яка стимулюється рядом юридичних засобів, включаючи принцип диспозитивності, а також цілий комплекс відповідних суб'єктивних прав.

Необхідно звернути увагу на методологічний характер викладених С.С. Алексеевим і вслід за ним - на галузевому рівні - Л.Н. Лобойко думок. Справа в тому, що притаманне кримінально-процесуальній галузі права комбінування імперативного і диспозитивного методів правового регулювання, а відповідно і поєднання моделей “обов'язок + відповідальність” і “право + гарантія” - питання пошуку праворегуляційного оптимуму. Тому в рамках досліджуваної проблематики, уточненої як питання про правове регулювання правозахисних відносин є важливим таке. Уявляється, що обидві моделі рівною мірою покликані регулювати специфічні правозахисні кримінально-процесуальні правовідношення, але з поправкою на правові суб'єкти. Питання щодо правового регулювання такого роду правовідносин, суб'єктом яких є орган або особа, відповідальна за роботу по кримінальній справі, повинні вирішуватися в рамках такої моделі правового регулювання, як “обов'язок + відповідальність” (у своєму нюансі - “правомоччя + відповідальність”). Питання ж про правове регулювання правозахисних кримінально-процесуальних правовідносин, де провідні суб'єкти - учасники кримінального судочинства, необхідно вирішувати в рамках диспозитивної моделі правового регулювання “право + гарантія”. Такий “розподіл” правозахисного галузевого інструментарію, як уявляється, здатен створити правовий процесуально-процедурний оптимум, що забезпечить необхідне вирішення проблеми реальності правової захищеності особи в кримінальному процесі, створення процесуально-правового режиму гарантованості прав і законних інтересів суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності. Проблема ефективності такого “комбінування” моделей правового регулювання в межах однієї галузі процесуального права - це питання компетентності законодавця, урахування важливіших загальнотеоретичних посилянь, нарбок, які мають методологічний характер, і на які необхідно спиратися при розробці галузевого законодавства, при введенні галузевих новацій у позитивне право.

Особливо виділяється важлива роль етапу визначення цілей у застосуванні до механізму правового регулювання. Зрозуміло, вирішення цієї задачі іманентно всьому процесу аналізу предмета, методу і механізму правового регулювання. Виявлення цілей у кримінальному судочинстві - задача, яка є актуальною сьогодні і в кримінально-процесуальному праві. Крім того, підкреслюється, що іманентна цілям проблематика задач ставиться і вирішується у вітчизняному судочинстві (В.Т. Маляренко) на основі європейських стандартів, які є основоположним фактором розвитку системи кримінального правосуддя.

Розділ 4. “Перспективи розвитку кримінально-процесуального механізму захисту особи і питання методологічного забезпечення” присвячений прогностичній характеристиці системи гарантій прав особи, які розглядаються крізь призму концепції юридичних правозахисних засобів. Особлива увага приділяється проблематиці розвитку методологічного інструментарію, який забезпечує сучасні дослідження у сфері кримінально-процесуального забезпечення правової захищеності особи. Лейтмотивом розділу стала спроба подолати традиційні підходи до розгляду системи гарантій прав особи виключно з позицій структурно-функціонального аналізу і залучити найновіші методологічні нароби вітчизняної теорії, які розкриваються в інструментальному, аксіологічному, антропологічному підходах. Принцип додатковості був ключовою методологічною установкою при зверненні автора до конкретного методологічного засобу.

Підрозділ 4.1. “Прогностична характеристика системи кримінально-процесуального захисту прав особи” включає дослідження питання перспектив розвитку теоретико-правових знань, які розкривають буття механізму правового захисту особи в кримінальному судочинстві. Особлива увага приділяється питанням динаміки загальнопроцесуальної теорії, асоціювання її проблематики в кримінально-процесуальній контекст. Основна задача вбачається в тому, щоб на основі “панорамних” уявлень про перспективи розвитку галузевих правозахисних правовідносин виявити і показати вектор динаміки ряду ключових напрямків вітчизняного кримінально-процесуального права.

Прогностична складова кримінально-процесуального забезпечення прав особи має свій прояв у поняттях, які відображають, більшою мірою, процеси, що викликані стратегією інтеграції України в Європейський Союз. Цей процес, як складова національної зовнішньої політики і ключовий елемент внутрішньої правової політики, виявив потребу у відповідних наукових розробках і формуванні законотворчої, тлумачної, правозастосовчої (судової) практики. Ця задача зумовлена, головним чином, гармонізацією законодавства України у відповідності до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, адаптацією його до законодавства міждержавних регіональних суспільств. Підкреслюється методологічне значення такого спектру проблемних питань кримінально-процесуального характеру, які пов'язані з теорією і практикою тлумачення юридичних норм. Спроба вирішення проблемних питань (на доктринальному рівні), пов'язаних з проблематикою укорінення концепції судового прецеденту у вітчизняному юрисдикційному процесі зводиться, на думку дисертантки, передусім

до обґрунтування необхідності й умов подолання в теоретичному і практичному правоусвідомленні позитивістського спадку в розумінні джерел права. Тут повністю поділяються критичні зауваження (М. Козюбра) на адресу вітчизняного правозастосовувача, виказані в теорії права. Крім того, серед причин, які уповільнюють становлення прецедентного права в Україні, виділяються (В.Ю. Васецький), передусім, відсутність ознак формування прецедентно-правових відносин і перебування правової системи України у стадії свого становлення, де нав'язування прецедентно-правових інституцій здатне потягнути за собою негативні наслідки системного характеру. Ця думка вітчизняних спеціалістів зіштовхується тут з практикою неофіційного прецедентного правозастосування, про що свідчать традиції радянського і пострадянського відношення до судових рішень вищестоящих судових інстанцій. У вітчизняній теорії права також зазначається, що визнана першість юридичного прецеденту як джерела права є достатнім аргументом для подолання скепсису стосовно історичної перспективи прецедентного права в Україні. Очевидно, що українська правова доктрина поставлена українським законодавцем перед проблемою обґрунтування особою і, деякою мірою, чужої позитивістському правоусвідомленню функції правосуддя - функції, яка названа (С.С. Алексєєв) правостворюючою і яка вважається однією з найважливіших тенденцій розвитку сучасної правової епохи.

Прогностична проблематика кримінально-процесуального забезпечення прав особи виводить на теоретичні твердження, які пов'язані безпосередньо з розробкою питань, що стосуються тенденцій розвитку вітчизняного юридичного процесу в цілому, але головним чином, його традиційних форм. Мова йде про сформульовані в загальній теорії процесуального права положення, які відображають перспективу процесуального права як самостійного правового феномена. Більшість сформульованих положень (Є.Г. Лук'янова) скориговані з урахуванням досліджуваної проблематики, мають важливе методологічне значення для прикладної кримінально-процесуальної проблематики правового захисту особи. Зокрема, пріоритетністю і закономірністю появи відмічені в теорії процесуального права такі напрямки в еволюції процесуальних галузей права, як: зміни, зумовлені процесами глобалізації; гармонізація процесуального регулювання; демократизація і гуманізація процесу; зміна сфери процесуального регулювання; диференціація і спеціалізація процесуального регулювання; уніфікація процесуального регулювання. Підкреслюється, що ці прогностичні установки загалом чітко простежуються у вітчизняному процесуальному праві. Однак роль глобалізації у розвитку національної кримінально-процесуальної галузі права вбачається в іншому (ніж у Є.Г. Лук'янової) ракурсі. Зокрема, вплив глобалізаційних процесів на кримінальне судочинство - це не тільки урахування закордонного досвіду, рецепція окремих закордонних процесуальних інститутів, але і "технологізація", прагматизація процесу, поступове пом'якшення жорстких національних кордонів, що зумовлено розвитком інституту міжнародної правової допомоги; створення регіональних правоохоронних структур; можливості прямого звернення за захистом своїх прав до універсального (хоч поки що тільки в регіональному масштабі) наднаціонального судового органу – Європейського

суду з прав людини. Нарешті, розробляється питання (В.В. Мілінчук) про транскордонне правосуддя (поки що тільки в регіональних межах).

У вітчизняній теорії кримінально-процесуального права (В.Т. Маляренко) серед перспектив розвитку і реформування кримінального процесу в контексті європейських стандартів виокремлюється необхідність наукової і законодавчої проробки інститутів заочного судочинства та відновлюючого правосуддя. Зазначається, що джерела практичного інтересу до диференціації кримінально-процесуальної форми, диверсифікації кримінального процесу в цілому - в глобалізації тероризму, організованій транснаціональній злочинності. Крім того, підкреслюється (В.Т. Маляренко), що значна доля запиту в наукових розробках і законодавчих новаціях належить проблемі ефективності інституту покарання, оптимізація якого пов'язується з відновлювальним правосуддям. Підкреслюється, що глобалізація проявляє себе в єдності ідеологічної основи співробітництва правоохоронних структур на міжнародному рівні; сьогодні ця ідея - безпека - поступово заміщує індивідуалізм на колективізм у розумінні сутності категорії права людини. Особливу увагу приділяється перспективам і вектору динаміки (П.М. Рабінович) концепції прав людини та її ролі у формуванні наддержавного міжнародного контролю за станом дотримання прав людини. Зазначається (С.В. Ківалов), що при використанні європейського досвіду у правовій системі України недопустимо абсолютизувати чужорідні правові механізми.

Підрозділ 4.2. “Інструментальний підхід в методології вивчення правового захисту особи в кримінальному процесі” включає розгляд питання юридичних засобів у їх концептуальному аспекті при формуванні механізму правової захищеності особи в кримінальному процесі. Розглядаються різного роду загальноправові концепції інструментального спектра; особливе значення приділяється структурі і змісту правореалізаційного процесу як одного з етапів механізму правового регулювання. Звертається методологічна увага на необхідність урахування національних особливостей при визначенні цілей і засобів правового регулювання у вітчизняній правовій системі, що реформується перед усім - в кримінальному процесі. Основна задача вбачається в тому, щоб показати роль інструментального підходу та його проблематики в системі методологічного забезпечення правозахисної проблематики у кримінально-процесуальній сфері.

Інструментальний підхід - порівняно новий напрямок в юридичній науці із власною системою гносеологічних координат і особливими способами пізнання правової реальності, вивчення правової ситуації. Поборники інструменталізму звертають особливу увагу на недопустимість протиставлення цього підходу вже складеним теоретико-правовим концепціям, оскільки інструменталізм - це тільки один із багатьох методологічних підходів до дослідження правової ситуації, правової реальності.

Ставиться методологічний акцент на тому положенні, у відповідності до якого наукова і практична продуктивність інструментального підходу пов'язується в теорії права з особливим методологічним характером категорії “юридичні засоби”, яка, перебуваючи в тісному логічному і функціональному взаємозв'язку з категоріями мети і результату, потребує системного підходу до свого

дослідження. Крім того, методологічний потенціал категорії “юридичні засоби” - ключової категорії в інструментальному підході - розглядається за рядом позицій. Ці позиції, сформульовані в теорії права, служать методологічною опорою автора дисертації з питання про методологічну роль, функції і перспективи використання інструментального підходу до вивчення проблематики правового захисту особи в кримінальному судочинстві. Підкреслюється, що самостійне методологічне значення в питанні формування режиму правової захищеності особи в кримінальному процесі має проблематика засобів забезпечення правопорядку.

Акцент інструментального підходу на функціонально-цільового аспекту права, його пізнавальний потенціал з питання ефективності кримінально-процесуального механізму захисту прав особи забезпечують затребуваність цього теоретичного напрямку - інструментального підходу - в першу чергу для дослідження юридичних засобів галузевого процесуального захисту прав та законних інтересів особи в кримінальному судочинстві. Розглядаючи методологічні засоби, які залучаються до вивчення кримінально-процесуального механізму захисту прав особи, включаючи юридичні засоби захисту прав і законних інтересів, звертається увагу на таке. Інструментальне бачення права розповсюджується також на правові категорії, які відображають окремі (квантові) етапи правового регулювання, головним чином - етап реалізації норм права. Мова тут іде про концепцію, яка іменується в теорії права правореалізаційним процесом зі своєю структурою “мета - засіб - результат”, де мета визначається як вільне користування юридичними засобами для досягнення шуканого (для публічної сфери - передумовленого в законі) результату; засоби правореалізаційного механізму розуміються як юридичний інструментарій, що встановлений на нормативному модельному рівні; а очікуваний на етапі правореалізації результат - він же мета - опосередковано розкриває через загальні умови ефективності роботи правореалізаційного механізму. Розділяється позиція з причини центральної умови досягнення мети правового феномена, який розглядається - тотожність нормативних і правореалізаційних орієнтирів. Тут важливо таке: по-перше, гарантія ефективності засобів реалізації - крайня, вивірена логікою соціальних відносин співвідносність нормативно фіксованих цілей з реальними цілями учасників відносин. По-друге, гарантією є інструментальна насиченість і внутрішня узгодженість законодавства, яке забезпечує реалізацію інтересів суб'єктів у конкретній сфері суспільних відносин. По-третє, - і це те, на що звертається увага як в українському, так і в зарубіжному науковому середовищі (В.А. Дергачов, І.І. Кравченко, В.П. Малахов, Н.В. Мотрошилова, Ю.М. Оборотов, М.А. Пшенічнов, І.Л. Честнов та ін.), - урахування національної специфіки, традицій, “домінант духовності і системоутворюючих ідей правових культур” (за В.П. Малаховим), які об'єктивно коригують передові євроцентристські ініціативи вітчизняного законодавця у правовій практиці.

Підрозділ 4.3. “Аксіологічний підхід в методології вивчення правового захисту особи в кримінальному процесі” включає проблематику ціннісної

спроможності вітчизняного нормативного забезпечення правового захисту особи в кримінальному судочинстві. Методологічний акцент ставиться на необхідність розробки аксіологічних характеристик галузевого (кримінально-процесуального) законодавства. Виокремлюються інструментальна і власна цінність права у його процесуальному аспекті. Особливу увагу приділено тим правовим ідеям, які є основоположними засадами у створенні режиму процесуальної забезпеченості прав особи, її процесуальної захищеності, гарантованості вільного виявлення її активності у відстоюванні прав і законних інтересів. Основна дослідницька задача вбачалася в тому, щоб показати стан аксіологічної “проробки” сучасного кримінально-процесуального спектра знань у сфері правозахисної тематики. Крім того, акцент було зроблено і на тому, що ряд правових ідей, орієнтуючих дослідника при аналізі ціннісної характеристики кримінально-процесуального механізму захисту прав особи, відповідних галузевих юридичних засобів ставить певну змістову структуру світоглядною складовою в пізнавальній стратегії дослідника.

Ефективність кримінально-процесуальної діяльності багато в чому визначається активною позицією самого суб'єкта. Її формування, стимулювання і реалізація є можливими тільки за ціннісної спроможності відповідного галузевого механізму правового регулювання. Ця якість виступає індикатором рівня правової культури держави, суспільства і розкривається за допомогою пізнавальних засобів, які надаються аксіологічним підходом.

Серед визначених (П.М. Рабінович) проявів інструментальної цінності об'єктивного права особливе значення має така якість, як “інструментально-охоронна (захисна) цінність”. Ця властивість юридичного права полягає в регламентації дій з охорони, захисту цінностей, а у випадку їх порушення, знищення - в установленому порядку їх “ремонт”, відновлення. Особливо підкреслюється виділений в теорії права взаємозв'язок між якістю, ієрархічним статусом охороняємої цінності і специфікою юридичної процедури її захисту.

На думку автора, є очевидним таке: застосування цього підходу до вивчення аксіологічних характеристик законодавства, в якому визначаються юридичні засоби, що забезпечують правовий захист особи в конкретному вигляді юрисдикційного процесу - сфері кримінального судочинства, дозволяють вивчати проблему ціннісної спроможності кримінально-процесуального механізму і, як наслідок, ефективності юридичних засобів захисту прав особи в кримінальному судочинстві в “конкретно-ситуативному” режимі. Центральну позицію в ціннісній характеристиці такого механізму займають цінності, які мають програмний характер для діяльності всіх трьох гілок влади в Україні і які формують стратегічні напрямки розвитку вітчизняної юридичної науки. Значимість цих цінностей для юридичної практики підкреслюється їх конституційним статусом. Однак тут, як уявляється, виокремлюється методологічно значима проблема “всеспільності” загальнолюдських цінностей, необхідність їх коригування, ментальної адаптації стосовно різних цивілізацій і держав. Інакше можна зіштовхнутися з ситуацією, коли цінність, об'єктивно значима у своїй сутності, перетворюється на інструмент політичного менеджменту, міждержавного політичного тиску.

Принцип пріоритету загальнолюдських цінностей запропоновано у філософії (Л.Н. Столович) розглядати як аксіологічний імператив сучасності. Розділяючи у цьому питанні точку зору М.В. Шугурова, підкреслюється, що абстрактний універсалізм цінностей, які розглядаються передбачає - в якості плідотворності своєї перспективи, ефективності юридизації в позитивному праві на міжнародному і на національному рівнях - перехід до реальної політики — правової цінності. Її сприйняття сучасною особою як конкретного ціннісного “кванта” знаходиться за расовим, мовним, національно-державним контекстом Фактично ця задача виводить на проблематику індивідуалізації універсальних цінностей, передусім, через посередництво того, що називається імплементацією ідей і цінностей інституту прав людини у правосвідомість. Очікуваний результат тут, як зазначається, - формування міжнародного — правового усвідомлення, що виступає складовою високої правової культури в умовах глобалізації.

Приймаючи цю позицію як один із можливих варіантів розвитку національного правоусвідомлення, слід зазначити з одного боку менталітет або те, що розкривається через структуру конкретного етносу, невідворотно буде коригувати рівень подібного оптимізму в локальній політиці — правовій практиці. Сильний традиціоналістський “фон” модернізаційних новацій на пострадянському просторі - предмет наростаючої стурбованості в середовищі соціологів, політологів України. З іншого боку, - наукові ініціативи вітчизняних політологів вже зараз орієнтовані на розробку концептуального бачення т. зв. глобального громадянського суспільства, поряд із глобальною державою, включаючи такі структури, як глобальний парламент, уряд, суд. Імовірно, визрівання глобального правового усвідомлення з властивою йому якістю нової - національно-міжнародної цілісності (за М.В. Шугуровим) - питання часу. Поки що актуальною представляється стратегія групових (регіональних) інтеграцій як в політичному, так і в правовому відношенні. У даному випадку, проблематика правоусвідомлення, як складова методологічної установки, визначена регіональним - євразійським простором.

Розкриття ціннісних складових кримінально-процесуального механізму захисту особи передбачає аналіз юридичних засобів відповідної галузі права, де ступінь нормативної забезпеченості, конкретизації основних конституційних положень є основний критерієм. Суттєвою методологічно значущою при проведенні такої роботи уявляється висловлена в теорії права думка про роль ряду параметрів нормативності у знаходженні інструментальної цінності права в обсязі нормативності, формах її існування, процедурах і методах забезпечення. Зокрема, підкреслюються негативні наслідки як нормативної перенасиченості, так і нормативної недостатності, які на галузевому рівні проявляються в ускладненості і деталізації процедур прийняття і реалізації конкретних процесуальних рішень, або в максимально загальних формулюваннях законодавця у сфері кримінального правосуддя. Особливу увагу тут має бути приділено збалансованому підходу до юридичної регламентації процесуально-процедурних форм реалізації галузевих (кримінально-процесуальних) прав і обов'язків громадян.

Соціальна цінність кримінально-процесуального правозахисного інструментарію виявляється в контексті проблематики цільового змісту кримінальної юстиції та її системоутворюючого фактору - кримінально-процесуальної діяльності. Зв'язок між цими різномасштабними правовими явищами утворює один із критеріїв аксіологічної характеристики галузевих інститутів - джерел процесуальних засобів захисту особи. Визначальною тут є викладена в теорії кримінально-процесуального права позиція (І.Б. Михайловська) з питання щодо критеріїв оцінки кримінально-процесуальної форми в цілому.

Соціальна цінність процедури судочинства проявляється тут тією мірою, якою кримінальний процес пристосований до вирішення протиріч між різними соціальними цінностями. Ієрархія цінностей, які захищаються процедурою кримінального судочинства, є змістовною конкретизацією цілі відповідного виду юридичного процесу. Отже, зрозуміло, що інша інтерпретація елемента, який структурує кримінально-процесуальну ціннісну ієрархію, приведе і до іншого бачення задач галузевої правозастосувальної діяльності, і до відповідної системи кримінально-процесуальних правозахисних засобів. Однак, місце процесуальної форми в системі соціальних цінностей буде мати, як вбачається, стабільний лідируючий характер, незалежно від суб'єкта (винний або жертва, - з одного боку, особа або держава з іншого), на захист прав та інтересів якого буде орієнтовано судочинство. Ефективність кримінально-процесуального правозастосовувача і, передусім, дієвість процесуальних засобів захисту прав та законних інтересів особи - це найважливіший показник в аксіологічній характеристиці процесуальних правозахисних інститутів.

Підрозділ 4.4. “Антропологічний підхід в методології вивчення правового захисту особи в кримінальному процесі” включає питання предмета, методологічних функцій юридичної антропології, виводить на проблематику обґрунтування парадигмального статусу правової антропології в сучасній вітчизняній юриспруденції. Особливий методологічний акцент ставиться на перспективах взаємодії антрополога права і прикладної галузевої (кримінально-процесуальної) проблематики. Основна дослідницька задача вбачається в тому, щоб обґрунтувати витребуваність і перспективність антропологічного підходу у його правовому вимірі для кримінально-процесуальних досліджень питань правового захисту особи.

Актуалізація фігури суб'єкта права в сучасному правознавстві з необхідністю передбачає звернення до таких методологічних засобів, що дозволяють охопити відповідну групу питань, що розкривають становище правового суб'єкта у правозастосовчому процесі в цілому і в правозахисній діяльності галузевого (кримінально-процесуального) характеру, зокрема. Методологічний інструментарій подібного роду надає антропологічний підхід - один із найбільш актуалізованих у сучасній вітчизняній юриспруденції. Зрозуміло, існують різні класифікаційні групи антропологічної науки, що в панорамному ракурсі показано вітчизняною філософією права У нашому випадку, безпосередній методологічний інтерес представляє юридична або правова антропологія.

Юридична (або правова) антропологія, - це та галузь юриспруденції, в якій висвітлюється корінна проблематика взаємних стосунків людини як правового

суб'єкта і правової реальності, правової ситуації, зокрема. Підкреслюється, що проблематика предмета антропології права як наукового феномена у стадії свого становлення активно дискутується у вітчизняному правознавстві. Вказується (В. Бігун), що це питання - про предмет юридичної антропології - не підлягає однозначному вирішенню з огляду на цілий ряд обставин. Зокрема, йдеться про фактори, які перешкоджають однаковому формулюванню предмету правової антропології. Також слід враховувати різноманітні наукові національні традиції та індивідуальне авторське бачення самої проблематики антропології права. Уявляється, що плюралізація предмету правової антропології, про яку йшлося вище, - це знак змістовного і функціонального наукового потенціалу правового об'єкта, який не тільки не зменшує значимості самого предмета досліджень, не тільки не підриває довіру до спроможності народжуючогося наукового напрямку у вітчизняній юриспруденції, але навпаки, свідчить про багатомірність наукового простору, перспективи взаємодії на міждисциплінарних кордонах.

Вирішуючи питання про місце і статус антропології в цілому в системі суспільствознавства, в системі гуманітарних наукових дисциплін, необхідно не тільки зафіксувати межі (когнітивні кордони), які відмежовують антропологію від суміжних наукових дисциплін. Витребуваність антропологічного підходу у правозахисній проблематиці є об'єктивною. Переміщення правового суб'єкта з периферії в центр правового буття, відповідне переміщення акцентів у дослідженнях юридичної практики та інших форм правової реальності приводить до акцентуації тих методологічних засобів, які спроможні максимально відобразити різноманітність тематики і проблематики гуманітарного профілю, орієнтованої головним чином на людський чинник.

Перспективність співробітництва галузевих процесуалістів (кримінально-процесуальне право) і антропологів права визначається не тільки органічним зв'язком норми і процесу, процедури застосування правової норми в теоретичному аспекті, але й іншими обставинами. Мова йде, передусім, про висунення на передній план досліджень, орієнтованих на проблеми правового захисту конкретної людини, на правозахисний інструментарій сучасних правових систем. Взаємодія, яка розглядається, здатна суттєво збагатити антропологічні дослідження у сфері юридичного процесу, його традиційних форм (кримінальне судочинство, зокрема). З іншого боку, галузева (кримінально-процесуальна) наука значною мірою підвищить якість і теоретико-філософський потенціал досліджень, орієнтованих на процесуально-правову екзистенцію правового суб'єкта. Гуманізація кримінально-процесуальної проблематики, яка спостерігається в теперішній час, - це той вектор у вітчизняній галузевій науці, дослідження в межах якої з необхідністю передбачають звернення до методологічного інструментарію "гуманістичного" профілю, яким і є антропологічний підхід у його юридичному вимірі.

Попит на антропологічну проробку проблемних питань тематики (правовий захист особи в кримінальному процесі), яка досліджується - це методологічна перспектива або, якщо точніше, - розширення когнітивного горизонту дослідника приватної галузевої (кримінально-процесуальної) проблеми. Потенції розвитку

вітчизняної теорії кримінально-процесуального права є великими, а тому розширення методологічного поля дослідження конкретної теоретико-правової проблеми правового захисту особи у сфері кримінального правосуддя, розвиток методологічного інструментарію вивчення названої тематики - це питання, а скоріше задача наукової дисципліни, яка розвивається. Взаємне збагачення дослідницького матеріалу - очікуваний результат подібного співробітництва філософсько-правової і галузевої наукових дисциплін.

Підрозділ 4.5. “Праворозуміння в методології вивчення правового захисту особи в кримінальному процесі” включає проблематику плюралізації сучасних типів праворозуміння, їх роль у дослідженні прикладної проблеми правового захисту особи в кримінальному судочинстві. Особливого значення надається можливим перспективам розвитку методологічного забезпечення прикладних кримінально-процесуальних досліджень в контексті динаміки типів праворозуміння. Акцент робиться на ролі праворозуміння у світоглядній складовій методології галузевих досліджень, на його ролі у формуванні пізнавального горизонту галузевого дослідника. Основна дослідницька задача вбачається в тому, щоб виявити роль і значення теоретико-правових і філософсько-правових проблем праворозуміння в стратегії конкретного пізнання питань правового захисту особи в кримінальному процесі.

У формуванні світоглядної позиції або “пізнавального горизонту” дослідника провідна роль належить філософії права - фундаментальній прикордонній у своєму предметному змісті дисципліні, що постачає найбільш загальне концептуальне знання і, головним чином, способи осмислення правової дійсності (типи праворозуміння). Підкреслюється, що увага, яка приділяється питанню про праворозуміння є результатом усвідомлення, по-перше, методологічного значення його вирішення для галузевих процесуальних досліджень, головним чином, у сфері взаємовідносин держави й особи. По-друге, звернення до питання, тільки опосередковано пов'язаному з проблематикою кримінально-процесуального забезпечення прав особи, зумовлено його неоднозначним розумінням в самій філософії і теорії права.

Зазначається, що в сучасному правознавстві існують погляди, які орієнтовані на урахування реалій постмодерну. Як зазначається у вітчизняній теорії права, складається нове буття права і держави, яке потребує наукових досліджень, що оперативні і продуктивно реагували б на кризові явища в правовій реальності і державному житті сучасного суспільства. Попит на адекватний сучасності тип праворозуміння є результатом все більш зримого кордону, який виявляється між класичними типами право розуміння і його постмодерністської версії. Слід підкреслити, що постмодерністська інтерпретація буття права в Україні - задача, сама постановка якої передбачає супутні процеси формування постіндустріального (інформаційного) суспільства в Україні. Саме прогнози вітчизняних спеціалістів економічного профілю (А. Чухно) - це той контекст, в межах якого виправдана проблематика екзистенції права постмодерну.

Ставиться акцент на динаміці методологічного забезпечення правових досліджень. Активно розвивається комунікативна концепція права, яка пропонує

свій специфічний погляд на природу процесу, правосуддя. У вітчизняній теорії права підкреслюються пізнавальні ресурси історіософського, антропосоціокультурного підходів, кожен з яких (у межах власного виміру правової реальності) здатен вивести правосвідомість до сучасного праворозуміння. Визначальне значення в оформленні сучасного право розуміння мають й інші, у т.ч. найновіші, течії в науках соціально-гуманітарного профілю. Особливу зацікавленість, як вважається, повинен викликати такий напрямок праворозуміння, який спирається на герменевтичні методи, оскільки ключовим елементом правозастосовчої діяльності виступає рішення як підсумок фактичної та юридичної інтерпретації правової ситуації в процесі правозастосування, в кримінальному судочинстві, зокрема.

Визначені підходи - це способи освоєння правової реальності. У той же час, у вітчизняній теорії права відзначається плідний характер трансформаційних процесів в методології (П.М. Рабінович), демонополізація якої веде до формування нових сучасних, адекватних суспільно-політичним процесам, методологічних підходів.

Вважається за необхідне підкреслити пряму залежність між науковою творчістю і рівнем економічної незалежності дослідника, яка не найкращим чином проявлена в сучасній Україні. Мається на увазі т.зв. “індекс економічної свободи”, розроблений Нобелівським лауреатом М. Фрідменом. За індексом економічної свободи, який базується на 37 факторах, Україна займає 119-е місце, на відміну, наприклад, від Росії (116-е), Естонії (35-е), Латвії (47-е), Литви (60-е).

Визначені філософсько-правові тенденції в сучасному праворозумінні, різноманітність методологічних стратегій у правознавстві опосередковано позначаються і на галузевих наукових дисциплінах. Прогнозоване у вітчизняній теорії права зростання інтересу галузевих дослідників до сучасних методів соціально-гуманітарних наук - це закономірний, але поки що, скоріш за все, очікуємий наслідок поглиблюючого впливу постмодернізму на гуманітарні і суспільні науки.

Таким чином, урахування названих тенденцій в дослідницьких програмах - вивчення кримінально-процесуального забезпечення прав особи, зокрема, - скоріше завдання, яке потребувало самостійної проробки, ніж практика, яка склалася. Очевидно, що вплив цих тенденцій - світоглядний, а не безпосередньо технологічний, він має оформляючий характер для суб'єктивної установки дослідника, формування його пізнавального горизонту при аналізі питань, які мають, більшою мірою, вихід у сферу загальнозначимих правових цінностей.

ВИСНОВКИ

Основні висновки по дисертаційному дослідженню такі: ідея прав людини, органічно пов'язана з натуро — правовою доктриною, виступає основою предметного і функціонально-цільового змісту системи гарантій прав особи, одночасно з політикою — правовою раціоналізацією ідей прав людини питання про гарантії розвивається в контексті проблематики вітчизняного конституціоналізму;

за допомогою схеми “поняття гарантій прав особи” фіксується предмет гарантій (свободи, права, законні інтереси), їх мета, суб'єкти, а також форма буття гарантій (реалізація, забезпечення, захист, охорона прав, свобод и законних інтересів), структуроване таким чином поняття дозволяє сформулювати уявлення про предмет і метод правового регулювання у сфері забезпечення прав особи, дослідницька установка впливає на структуру поняття гарантій прав особи і позначається в центральному елементі поняття, тобто в роботах з акцентуацією функціональних ознак і проявів системи гарантій це - “механізм”, в роботах з домінуючою нормативно-правовою проблематикою і питаннями перспектив законотворення це - “норми права”, в роботах, які фіксують основну увагу на правозахисних засобах, мова йде в основному про відповідні правозахисні інституції та інше, зміст і обсяг поняття, як і класифікаційний матеріал розвиваються в теперішній час за рахунок гармонізації національного законодавства і міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав людини;

методологічне значення у дослідженні правового захисту особи в кримінальному процесі мають два аспекти буття правового статусу в кримінально-процесуальному праві по-перше, це проблеми набуття і перспективи удосконалення процесуального статусу учасника судочинства, по-друге, - проблеми його реалізації, в обох випадках перед нами схожа структура проблем, яка вказує напрями теоретичної галузевої проробки проблематики правового захисту особи - юридична формалізація процедури набуття і реалізації статусів, мінімізація дискретних повноважень суб'єктів, відповідальних за провадження по кримінальній справі, розвиток кримінально-процесуальних статусів обов'язково передбачає врахування концепції циклічності процесу, це означає, що наряду з корелятивною складовою (право — обов'язок), законодавець повинен взяти до уваги структуру циклу правозастосування, тобто нормативну й інструментальну забезпеченість кожного етапу правозастосовного циклу, тут же законодавцю необхідно враховувати і структуру суб'єктивного права, беручи до уваги і особливості процесуально-правової відповідальності;

визначені напрями динаміки кримінально-процесуальних юридичних засобів - заміна репресивно-пошукових рис правосуддя якостями змагальності судочинства, де процедура досягнення окремих кримінально-процесуальних цілей набуває характеру діалогічності, особливо виділено значення і перспективність комплексного міждисциплінарного підходу до вирішення науково-практичних задач забезпечення правової захищеності особи в кримінальному процесі, де важлива роль відводиться неюридичним засобам, механізмам, які виступають повноправними інструментами для досягнення цілей правового (юридичного) характеру;

системний підхід слід розглядати як найважливішу складову в загальній стратегії дослідження процесуально-правового і галузевого захисту особи, провідна роль цього методологічного засобу проявляється тільки на певному етапі, мета якого - встановлення теоретичної моделі вивчаємого правового об'єкта, на наступних стадіях дослідницької програми, кожна з яких визначається своїми пізнавальними задачами, притягуються, на основі принципу додатковості, інші методологічні засоби;

виявлена провідна роль праворозуміння у формуванні світоглядної установки, пізнавального горизонту дослідника у вивченні механізму правового захисту особи в кримінальному судочинстві; самотійний акцент зроблено на необхідності залучення в галузеві (кримінально-процесуальні) дослідження юридичної герменевтики, що буде сприяти підвищенню ефективності правозастовчого процесу в галузевій правозахисній діяльності *ex officio*; показано самотійне методологічне значення питань про права людини і статус цього правового феномена в сучасному праворозумінні, про принципи взаємоіснування натуро- і позитивно-правового способів буття права, які розкрито в контексті правової онтології, у співвідношенні якостей ефективності і справедливості політико — правових інститутів, про співвідносність універсальних і культурно-специфічних цінностей, втілених у правовій проблематиці міжнародного і національного права.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гурджи Ю.А. Процессуальное обеспечение прав личности: вопросы теории: Монография. - Одесса: Пальмира, 2006. - 173 с.
2. Гурджи Ю.А. Правовая защита личности в уголовном процессе: вопросы теории и методологии: Монография. - Одесса: ОРИГУ НАГУ, 2007. - 352 с.
3. Гурджи Ю.А. Право потерпевшего на неприкосновенность личной жизни: процессуальные гарантии правомерности ограничения. - В сб.: Матер. міжнарод. наук.-практ. конференції “Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів”. - Ч. 2. - Одеса: НДРВВ ОІВС, 2000. – С. 198-202.
4. Гурджи Ю.А. Уголовно-процессуальная активность потерпевшего: критерии формирования понятия. - У зб.: Актуальні проблеми держави та права. - Одеса: Одеська національна юридична академія. - 2001. - Вип. 10. - С. 101-106.
5. Гурджи Ю.А., Аленин Ю.П. Предварительное расследование: процессуальные гарантии информированности потерпевшего. - У зб.: Актуальні проблеми держави та права. - Одеська національна юридична академія, 2001. - Вип. 10. – С. 69-76 (думка щодо поняття процесуальної інформованості потерпілого та щодо видів гарантій).
6. Гурджи Ю.А. Активная позиция потерпевшего: проблемы формирования и реализации // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. - Вип. 11. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – С. 428-432.
7. Гурджи Ю.А. К вопросу о постановке и исследовании проблемы гарантий прав личности в уголовном судопроизводстве Украины. - В зб.: “Становлення і розвиток правової системи України” /Тези доп. і наук. повідомл. наук.-практ. конференції” (Київ, 21 березня 2002 р.). - Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. - С. 35-37.
8. Гурджи Ю.А. Гарантии прав личности в уголовном процессе: постановка и исследование проблемы в Украине // Юридический вестник. - 2003. - № 1. - С. 66-70.

9. Аленін Ю.П., Гурджі Ю.О. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі //Право України. - 2003. - № 4. – С. 30-32.
10. Гурджі Ю.О. Процесуальний статус особи, взятої під захист //Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2003. - № 1. – С. 197-203.
11. Гурджи Ю.А. О методологической функции философии права в исследовании проблемы гарантий прав личности в уголовном процессе. //Держава і право: 36. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 19. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. - С. 478-483.
12. Гурджи Ю.А. Природа уголовно-процессуальных гарантий прав личности: философско-правовой аспект //Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: 36. наук. праць. - Дніпропетровськ, 2003. - № 1(10). - С. 92-98.
13. Гурджи Ю.А. Процесуальний статус лица, взятого под заштиту: субъектний состав //Науковий вісник Юридичної академії МВС: 36. наук. праць. - Дніпропетровськ, 2003. - № 3. - С. 295-304.
14. Гурджі Ю.О. Гарантії прав особистості в кримінальному процесі: аксіологічний аспект //Вісник Одеського ін-ту внутрішніх справ.-2003. - № 2. – С. 69-75.
15. Гурджи Ю.А. Уголовно-процессуальные правоотношения: методологический аспект развития //Держава і право: 36. наук. праць. - Вип. 20. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2003. - С. 366-372.
16. Гурджі Ю.О. Перспективи розвитку принципу публічності в кримінальному процесі: методологічний аспект. - У зб. наук. праць “Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності” Донецького ін-ту внутрішніх справ МВС України. - Донецьк, 2003. - № 1. – С.134-141.
17. Гурджі Ю.О. Кримінально-процесуальне забезпечення прав особи: питання методології дослідження //Південноукраїнський правничий часопис. - 2006. -№3.-С. 151-155.
18. Гурджі Ю.О. Ефективність кримінально-процесуальної форми юридичного процесу //Юридична Україна. - 2006. - № 12. - С. 82-86.
19. Гурджи Ю.А. К вопросу о перспективах совершенствования уголовно-процессуального механизма обеспечения прав личности. - У зб. наук. праць: Держава і право. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. - 2006. - № 34. - С. 431-437.
20. Гурджі Ю.О. Кримінально-процесуальні засоби захисту особи: аксіологічний підхід. - У зб. наук. праць “Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності”. - Донецьк: Донецький юрид. ін-т Луганського ун-ту внутрішніх справ, 2007. - Вип. 1. — С. 146-153.
21. Гурджі Ю.О. Юридичні засоби захисту особи в кримінальному судочинстві: інструментальний підхід //Право України. - 2007. - № 2. - С. 131-134.
22. Гурджі Ю.О. Правовий захист особи у кримінальному процесі: системний підхід // Право України. - 2007. - № 8. – С. 116-121.
23. Гурджі Ю.О. Поняття і механізм забезпечення правової захищеності особи в кримінальному процесі //Юридична Україна. - 2007. - № 5. - С.76-80.

24. Гурджі Ю.О. Гарантії прав особи: функціональна характеристика. В зб. наук. праць: Держава і право. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. - 2007. - № 36. - С. 440-448.
25. Гурджі Ю.О. Система гарантій прав особи: зміст та класифікація. - У зб. наук. праць: Актуальні проблеми держави і права. - Одеса, 2007. - Вип. 32. - С. 237-245.
26. Гурджі Ю.О. Праворозуміння в методології дослідження правового захисту особи в кримінальному процесі //Південноукраїнський правничий часопис. - 2007. - № 2. – С. 52-54.

АНОТАЦІЯ

Гурджі Ю.О. Правовий захист особи в кримінальному процесі України: теорія та методологія. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. - Одеська національна юридична академія, Одеса, 2007.

У дисертації розглядаються проблемні теоретично-правові і методологічні питання механізму забезпечення прав і законних інтересів особистості у сфері кримінального правосуддя України. Окремо аналізуються підходи, розповсюджені в сучасній теоретико-правовій науковій літературі, до вивчення гарантій прав особи в теорії права і в кримінально-процесуальному праві. На основі аналізу сучасних поглядів на теоретико-правову проблематику юридичних заходів в правовій теорії і юридичній практиці визначається авторське бачення низки методологічних питань, пов'язаних з перспективою досліду юридичних засобів кримінально-процесуального захисту прав і законних інтересів особи в сучасній Україні. Підкреслюється особлива методологічна роль теорії юридичного процесу в наукових дослідках, які орієнтовані на формування в Україні режиму правової захищеності громадян у сфері кримінального правосуддя. Важлива роль у питанні методологічного оновлення і забезпечення кримінально-процесуального дослідження правозахисної проблематики відведена ведучим методологічним підходам, якими користуються в сучасному правознавстві. Йдеться про інструментальні, аксіологічні, антропологічні методологічні підходи. Особлива роль відводиться проблематиці праворозуміння у формуванні складної світогляду пізнавального горизонту галузевого дослідника.

Ключові слова: система гарантій прав особи, механізм правового регулювання, правова захищеність, правовий захист, методологія дослідження проблематики правозахисту, методологічний підхід, праворозуміння.

АННОТАЦИЯ

Гурджи Ю.А. Правовая защита личности в уголовном процессе Украины: теория и методология. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. - Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2007.

Первый раздел диссертации посвящен проблематике актуализации правозащитной тематики в ее отраслевом (уголовно-процессуальном) аспекте. Ряд основных вопросов излагается в науковедческом ракурсе. Рассматриваются также генезис непосредственно идеи гарантий прав личности. С позиций структурно-функционального анализа изучаются содержание и функциональная характеристика гарантий прав личности в их системном видении, в трактовке их как самостоятельного системного правового феномена в современной отечественной юриспруденции. Сюда же в качестве центрального исследуемого элемента включена задача науковедческого обоснования актуализации проблематики правовой защиты личности в современной Украине. С этой целью привлекается концепция проблемной ситуации как одного из основных структурных элементов понятийно-категориального аппарата современного науковедения.

Во втором разделе внимание акцентируется на методологическом аспекте этой тематики. Рассматриваются средства обеспечения режима правовой защищенности личности, выявляются направления их динамики, и прежде всего, направления развития методологического инструментария, обеспечивающего исследовательский процесс в этом направлении. Также включает вопросы правообеспечительной деятельности, государственно-юридической защиты прав личности, природы правовой защищенности, дифференциации ряда смежных понятий, фиксирующих проблематику правовой защиты личности. Акцентируется внимание на методологической роли отечественных теоретико-правовых понятий и современных концепций, отражающих правозащитную тематику для отраслевых прикладных (уголовно-процессуальных) исследований в сфере правовой защиты личности в Украине.

Третий раздел посвящен вопросам системного видения гарантий прав личности в аспекте правового регулирования правозащитных уголовно-процессуальных правоотношений, соответственно, - проблематике методологического обеспечения процесса изучения динамических характеристик системы гарантий прав личности. Основной методологический акцент ставится на выявлении и последовательном раскрытии исследовательской схемы, отражающей в полной мере функциональные свойства гарантий прав личности как системного объекта. Рассматриваются вопросы прикладной уголовно-процессуальной адаптации системного подхода как ведущего методологического средства в познании системы гарантий прав личности.

Раздел четвертый посвящен прогностической характеристике системы гарантий прав личности, рассматриваемых через призму концепции юридических правозащитных средств. Особое внимание уделяется проблематике развития методологического инструментария, обеспечивающего современные исследования в сфере уголовно-процессуального обеспечения правовой защищенности личности. Лейтмотивом данного раздела выступила попытка автора преодолеть традиционные подходы к рассмотрению системы гарантий прав личности исключительно с позиций структурно-функционального анализа и привлечь новейшие методологические наработки отечественной теории права, раскрываемые в инструментальном, аксиологическом, антропологическом подходах. Принцип

дополнительности выступал ключевой методологической установкой при обращении к конкретному методологическому средству. Рассмотрены вопросы перспектив развития теоретико-правовых знаний, раскрывающих бытие механизма правовой защиты личности в уголовном судопроизводстве. Особое внимание уделяется вопросам динамики общепроцессуальной теории, ассоциирования её проблематики в уголовно-процессуальном контексте.

Ключевые слова: система гарантий прав личности, механизм правового регулирования, правовая защищенность, правовая защита, методология исследования правозащитной проблематики, методологический подход, правопонимание.

SUMMARY

Gurdji Jo.O. Legal protection of a person in the criminal procedure of Ukraine: theory and methodology. - Manuscript.

The doctorate thesis of law science by specialty 12.00.09 - criminal procedure and criminalistics; judicial examination. - Odessa National Law Academy, Odessa, 2007.

In the thesis there are considered problematic theoretical-legal and methodological issues of the mechanism of provision of the rights and legal interests of a personality in the field of criminal law enforcement of Ukraine.

Individually there are analyzed approaches, spread in modern theoretical-legal scientific literature, to study of guaranties of rights of a person in the theory of law and in the criminal procedure law. On the ground of the analysis of modern views regarding theoretic-legal problems of legal means in theory of law and legal practice there is determined an author's vision of a number of methodologic issues, associated with the perspective of investigation of legal means of legal procedure defence of the rights and legal interests of a person in modern Ukraine. A special methodological role of the theory of a legal procedure in scientific researches, that were oriented at formation in Ukraine of conditions of legal protection of citizens in the field of criminal law enforcement, is emphasized. A particular role in the issue of methodological renovation and securing of a criminal procedure investigation of law enforcement problems is assigned to the leading methodological approaches, used in modern science of law. It goes about instrumental, axiologic, anthropologic methodological approaches. A special role is assigned to problems of law conception in formation of world outlook component of a cognitive horizon of a branch researcher.

Key words: system of guaranties of rights of a personality, mechanism of legal regulation, legal being protected, legal protection, methodology of research of law enforcement problems, methodological approach, law conception.